

บทที่ 4

วรรณกรรมร้อยกรองสุคติวีรชน

รายละเอียดในบทนี้ กล่าวถึงเนื้อหา ข้อคิดเห็นหรือคุณค่าของวรรณกรรมประวัติศาสตร์ ฝ่ายร้อยกรองประเภทสุคติวีรชน ส่วนการเรียบเรียงลำดับเรื่อง จะพูดเรียงตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหลังโดยไม่คำนึงถึงว่า เรื่องใดจะแต่งก่อนหรือแต่งหลัง ทั้งนี้ในบทต่อไปนี้จะถือแนวนี เป็นเกณฑ์ในการเรียงลำดับเรื่อง

๑. ตำนานพระแทมมมิ่งคศิลาบาท

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์วรรณกรรม เรื่องนี้ขึ้น ทูลเกล้าถวายในโอกาสที่พระองค์เจ้าลักขณียาวัณ (หม่อมเจ้าหญิงวรวรรณวิมล) ได้รับพระราชทาน พระสุพรรณบัตรพระองค์เจ้าลักขณียาวัณ ในรัชกาลที่ ๖ จุดประสงค์ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นนั้น เพื่อสรรเสริญสุคติความกล้าหาญและพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง

คำประพันธ์ที่ใช้แต่งเป็นลิลิตคันทน์ ประกอบด้วยร้อยดั้นและโคลงสี่ดั้นบาทกฤษร ส่วนเนื้อหาของเรื่อง คำนึงความตามศิลาจารึกหลักที่ ๑ เริ่มต้นตั้งแต่สกุลวงศ์ของพ่อขุนรามคำแหง การชนช้างกับขุนสามชน พระราชจริยวัตรของพ่อขุนรามคำแหงและความเจริญรุ่งเรืองของกรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงในด้านต่าง ๆ เช่น การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ความเป็นอยู่ของพลเมืองที่อยู่ดีกินดีและการประดิษฐ์อักษรไทย เป็นต้น

คุณค่าของวรรณกรรม เรื่องนี้ นอกจากสุคติวีรกรรมและพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ยังทำให้ทราบถึงเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงสุโขทัย เช่น การปกครองและความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นอีกด้วย แต่เมื่อพิจารณาถึงคุณค่าด้านวรรณคดีแล้วรู้สึกว่าย่นย่อสรรเสริญไปบ้างทั้งนี้เนื่องจากทรงนิพนธ์รักษาในความของเรื่องตามศิลาจารึกมากเกินไปมิได้สอดแทรกอารมณ์และจินตนาการลงไปเท่าที่ควร ฉะนั้นของโคลง เรื่องนี้เป็นแบบเรียบ ๆ ไม่สลับซับซ้อนหรือยืดเยื้อเหมือนพระนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ของพระองค์ที่ทรงแต่งในรัชกาลที่ ๗ ทั้งนี้เพราะเป็นโคลงคันทน์อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งระยะที่ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ยังไม่นิยมจังหวะ เสริมเหมือนพระนิพนธ์ที่ทรงแต่งในรัชกาลที่ ๗

ตัวอย่างวรรณกรรมบางตอน

ตอนพ่อขุนรามคำแหงชนช้างกับขุนสามชน

“คนุขน้อยคอยพิทักษ์เบื้อง	บิดรงค์
รุกไล่ไวริกระจาย	เชือนคว้าง
เจอขุนบึงนิกทง	กำเรบ เหลิงแธ
โถมต่อชนช้างช้าง	จอดหนี
ทหารไทไล่ล้างพวก	พลจอด ฉลายฮือ
ต่างพ่ายสิ้นตายดี	แตกแพ
ย่อยยับจับ เป็นตลอด	แดนจึง รอร่า
เสร็จศึก เลิกร้ายแค้น	เกียรติไท”

-บรรยายใต้เกศภาพพจน์

"สุโขทัยไขน้ำสด	ไลดัง โขงฤา
โดยตระหงัวยศศรี	ท่านสร้าง
ในเวียงและในวัง	ในแลวก เวียงแข
ชลฉ้าน่านล้งค้าง	ขวบซัง "

-โคลงบางบทเป็นโคลงกระทู้แบบซ้ำคำ ย้ำให้ความหนักแน่นยิ่งขึ้น

"พระร่วงพระเลิศเจ้า	ไทโต
พระร่วงพ่อขุนคน	หัวแก้ว
พระร่วงพระเรื่องชัย	เรื่องโชค ฉลุยแย
พระร่วงรามนี้แม่น	ยากมี "

๒. ลิลิตยวนพ่าย

ลิลิตยวนพ่าย เป็นหนังสือที่ไม่ทราบชื่อผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่งอย่างแน่นอนจึงมีข้อสันนิษฐานแตกต่างกันออกไปหลายกระแส เช่น บ้างว่าแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บ้างว่าแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และบางกระแสก็ว่าแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ฯลฯ แต่เกี่ยวกับตัวผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่งเท่าที่มีผู้สันนิษฐานกันมาไม่สู้จะนำไปอธิบายทำความเข้าใจเนื้อหาในหนังสือเรื่องนี้ให้กระจ่างมากนัก จึงขอยุติไว้ก่อน ส่วนคำประพันธ์ที่ใช้แต่งหนังสือนี้เป็นลิลิตคั้นประกอบด้วยรายคั้น ๒ บท และโคลงสี่คั้นบาทกฤษณ ๒๔๖ บท เจตนาของผู้แต่งมุ่งที่จะเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงรบชนะ เชียงใหม่ ด้วยการเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ได้เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๗

เนื้อหาของเรื่อง กล่าวว่ามีสการและสฤติพระลัมมาลัมพุทธเจ้า แล้วพูดถึงความอลเวงของโลกจนกระทั่งพระผู้เป็นเจ้าทั้งสามคือ พระพรหม พระอิศวร และพระนารายณ์ได้สร้างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้อุบัติขึ้น เพื่อปราบยุคเข็ญของโลก ต่อมากล่าวเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงแตกฉานและรอบรู้ในธรรมะหมวดต่าง ๆ และได้เล่าย้อนหลังถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่สองทรงประชุมกองทัพที่ทุ่งพระอุทัยเพื่อยกไปตีเขมร พระมเหสีของพระองค์ออกมาส่งเสด็จและได้ประสูติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทุ่งพระอุทัยนั่นเอง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่สองตีเขมรได้สำเร็จ กวาดต้อนขะเลยได้เป็นอันมาก แล้วเล่าว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่สองอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกและพระบรมราชาธิราชที่สองเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองเหนือแต่ประชวรสวรรคตเสียก่อน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงอันเชิญพระศพกัษพระนครและขึ้นครองราชย์ต่อมา

ต่อมาบรรยายความว่า พระยาพุทธธิษฐระ เจ้าเมืองเขลียงไปเข้ากับเมืองเชียงใหม่ทัพเชียงใหม่จึงถือโอกาสยกมาถึงเมืองชัยนาทตีได้สุโขทัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกทัพขึ้นไป ข้าศึกทราบข่าวรีบถอยหนี แต่ทัพไทยตามทัพข้าศึกไปทันที่แม่น้ำลพ และตีข้าศึกพ่ายแพ้ไป แล้วให้พระยาฉะลาโหมไปตีสุโขทัยยกกลับคืนมาได้ ถัดมาเล่าถึงพระชนนิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสิ้นพระชนม์

-การกล่าวเฉลิมพระเกียรติเป็นการเขียนแบบ Idealistic ซึ่งมีลักษณะการเปรียบเทียบที่คมคาย

พระกฤษณ์สูงวนโลกเพียง	พระพรหม
พระรอบรักษพวงพิศณุ	ผ่านเผ้า
พระผลาญฟางพระสยม	ภูวนารถ ไล่แฮ
พระโปรดพวงพระเจ้า	โปรดปราน
พระเบญโญภาสเพียง	หินกร
พระसानยงปานสวร	สีหน้า
พระโถมเจกศรีสมร	ภิมภาคย ไล่แฮ
พระแจ่มพระเจ้าจ้า	แจ่มอินทร์"
-บางตอนเล่นคำได้อย่างเหมาะเจาะ	
กักริธมมั่นเพียง	พระกฤษณ
กลต่อกลกนกนกล	กยจกัง
กลกลตอปกลคิด	กลไคร่ ถึงเลย
กลแต่งกลตั้งรี	รอบรณ
ขยชยอำนาจท้าว	คือราม
รอนราพล่วงลงกา	แผ่นดิน
ขยชยตั้งคิดตาม	มารมารค นันนฤา
ขยชย่านะไคแก้ว	ครอบครอง"
-โคลงบางบทมีลักษณะ เป็นโคลงกระทู้และ เล่นคำไปในตัวด้วย	
"ไตร ตรัสไตรเทพเรื่อง	ไตรรัตน
ไตร โลกไตรไตรภพ	ท้าวแท้
ไตร ไตรปฏิภตรัส	ไตรเทพ
ไตร ท้าวไตรพิธแปล	ปลั่งชาญ
กลางสาร งามเงินแกลิ่ง	เกลาเหล่า หล้อแฮ
กลางล้ำ จรางมนนผน	ม่ายม้า
กลางสาร อางเอาธาร	ชาญช่ยว
กลางล้ำ แกลัวกล้ำบ้า	ขึ้นตา"
-รสรพรรณคดีที่เด่นมากคือ วีรรส ส่วนระชั้น ๆ นั้นมีแทรกอยู่บ้างแต่ไม่เด่นนัก	
วีรรส "สรรเพชญกรเกลื่อนฟ่อง	พลพฤษทร
โจทจ่ายลาวภาฤทธิ์	ร้อนแกลัว
พวงพระสุรินทรา	อีกราช
ตามต้อยไพริศแล้ว	เลอศบรรพ
เงยวางจะจวงเห็น	หรรษา
รัตนกลดางอน	ง่าฟ้า
บุญขรรราชา	ชาญเดช ไล่แฮ
ทยมพระยาข้างกล้า	แก้วนชน"

<u>ทาสยวส</u>	"เซลอยลากลุ่ม้า เขาเมื่อยจำรุงชาย	มือมัด แลงเหล้า_____"
<u>ภรรยา</u>	"แกลงปางธรรมิครเจ้า เสด็จล่วงบเกรงกรุง แกลงปางเมื่อพระทาน แลสิ่งแลร้อยท้าว	จอมปราณ ท้าวตัว อุบโภค นันนา แม่ผล"
<u>อภฤตรส</u>	"หมวกทองจุกแล่นเข้า เข้าประทะไตกล สับคนต่อลาวพนน หน่นเค็จหวาไค้หัว	ขบพ่น ต่อนา คึดนิ้ว ภูใหญ่ ถั่งงถวาย" เป็นต้น

หลังจากนั้นได้เล่าถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ว่าไปรบคา
ให้ พระโอรสไปมินต์สงฆ์มาจากลังกา และพระองค์ได้เสด็จออกผนวช เมื่อลาผนวชแล้ว
ไปรบคาให้สร้างวัดพุทธไสวอารยและกำแพงเมืองศิษณุโลก

ตอนสุดท้ายได้กล่าวบรรยายเหตุการณ์เมืองเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชแต่ง
ตั้งหมื่นคังนครมารักษาเชียงใหม่ แต่เกิดระแวงว่ามีผู้คิดประทุษร้าย แม้แต่หนานบุญเรืองราช
บุตรให้ประหารเสียและให้เรียกตัวหมื่นคังนครไปฆ่าเสียด้วย นางเมืองกรรยาหมื่นคังนคร
ผูกใจเจ็บ จึงลอบส่งข่าวมาทางกรุงศรีอยุธยาให้ยกทัพไปช่วยทัพไทยจึงยกขึ้นไปตีเมือง
เชียงใหม่ได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๗

คุณค่าของลิลิตยวนพ่าย หนังสือเรื่องนี้เป็นเอกสารที่สำคัญชิ้นหนึ่งทางประวัติศาสตร์
สมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะมีเนื้อหาหลายตอนที่กล่าวได้ว่าสอดคล้องกับพงศาวดารบางเล่ม
ซัดว่าเป็นหลักฐานที่เชื่อถือได้ ดังจะขอคัดข้อความบางตอน จากหนังสือเรื่องนี้และจากพงศาวดาร
มาเปรียบเทียบกันดู

๖๔	"แกลงปางนฤนารถให้ ยงมิ่งเมืองบนยี แกลงปางป็นเอารส ยอพระศัพพะเจ้า	สวรรคต ยศเย้า สลอยโสภ เจษฎา
๖๕	"แกลงปางพระลียงโลก เกษมอโยธยายง แกลงปางพระศรีสรร แสงสฤบพระเจ้าหล้า	ครองธรรม ยั้งฟ้า เพชญไพชิ ข่าวขจร

๖๖	"แกลงปางปราโมทย์เชื้อ สัสโมสรสบ แกลงปางเมื่อลาวลง พระยาศรีสุริยราช	เชอญสงฆ์ เทศให้ ชยนาท นันนฤา อย่างยาว"
----	---	---

โคลงบทที่ ๖๔ - ๖๖ กล่าวถึงตอนพระบรมราชาธิราชที่สองสวรรคตไปผู้เมืองสวรรคต พระบรมไตรโลกนาถทรงโสภเสร์อันเชิญพระศกฉิพระนคร แล้วบรรยายถึงการปกครอง กรุงศรีอยุธยาตามศีลลธรรม และพูดถึงพระบรมไตรโลกนาถสร้างพระสถูปเก็บอัฐพระราชาธิราชและอาราธนาพระสงฆ์มาร่วมชุมนุมกัน สองบาทสุดท้ายบทที่ ๖๖ กษัตริย์ลาว (เชียงใหม่) ยกลงมาถึงชยนาท เพราะพระยาอุทัยเชิรเป็นขบถ ซึ่งกล่าวได้สอดคล้องกับพงศาวดาร หลวงประเสริฐว่า

"พ.ศ. ๑๔๔๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าันทพาน จึงพระราชกุมารท่าน สมเด็จพระราเมศวรเจ้าเสวยราชสมบัติทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า

"พ.ศ. ๑๔๔๔ ครั้งนั้นทหารมาเอาเมืองซากังราวได้แล้วจึงมาเอาเมืองสุโขทัย เข้าปล้น เมืองมิได้ก็ เลิกทัพกลับคืน"

๖๗	"แกลงปางจอมราชู จงจเอากรุงลาว แกลงปางปีหลาวจญ บ้างรอดเพราะรู้แล้ว	เสด็จล นันนนา จุงแล้ว จกป่วย แลนา สรุคหนี
๖๘	"แกลงปางเข้าไท้ท่วย ตามต้อยไพร่เรื่อง แกลงปางร่าบาลลาว ทนนที่น้ำลืบแล้ว	ใจหาญ ร้อนแกลัว มวไม่ห ชนไชย"

โคลงบทที่ ๖๗ - ๖๘ กล่าวถึงตอนที่พระบรมไตรโลกนาถทรงทราบเรื่องก็เสด็จ ไปถึงตั้งพระทัยจะจับตัวกษัตริย์ลาวให้เสร็จสิ้น ฝ่ายลาวรู้ข่าวก็ถอยหนีทัพไทยได้ตามตีเข้าศึก ทนที่แม่น้ำลืบและได้ชัยชนะอย่างน่าชื่นใจ เนื้อหาตอนนี้บรรยายได้สอดคล้องกับตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ กล่าวถึงเรื่องใน พ.ศ. ๑๔๔๔ ว่าเมื่อทัพเชียงใหม่ยกไปสองแควแล้ว พระยา อุทัยเชิรหรือพระยาสองแควไปตีปากยม หมื่นหาญนคร (หมื่นหาญแต่ท้อง) แห่งเข้ามาถึง ที่หนึ่งชื่อแม่น้ำลืบ ชาวเขมรตีตีทัพหมื่นนคร เสียขานครล่าปางไปมากมาย แต่อ้างว่าขอ ทัพหนุนไปฆ่าชาวแต่ได้มาก เหตุการณ์ตรงกัน แต่เรียกน้ำลืบกับน้ำลืบต่างกัน

๗๑	"แกลงปางเข้าชยนาท ไกรมโสดแสดง แกลงปางท่านวีรอน ทนนท่านได้แพ	กรงบร บาปฤา ปราชญแปล ไพริศ พ่ายเอง
----	--	---

๗๒	"แดลงปางธรรมิศจ้า เสด็จล่องบ เกรงกรุง แดลงปางเมื่อพระทาน แลสั่งแลร้อยท้าว	จอมปราณ ท้าวค้ำ อุบโศก นันนนา แม่ผล"
----	--	---

โคลงบทที่ ๗๑ - ๗๒ กล่าวถึงตอนพระบรมไตรโลกนาถ เข้าประทับเมืองพิษณุโลก เพื่อป้องกันข้าศึก แสดงความเป็นปราชญ์ดังพระศรีมโหสถ ทรงดำริการรบสู้ข้าศึก จนข้าศึก สู้ไม่ไหวต้องพ่ายแพ้ไปเอง พระองค์เสด็จไปโดยไม่หวั่นกลัวกษัตริย์ใด ๆ ในสองบาทสุดท้าย บทที่ ๗๒ กล่าวถึงพระองค์พระราชนครินทร์เครื่องอุบโศกอย่างละเอียดเป็นทาน ข้อความ ตอนนี้ตรงกับเรื่องตำนาน ๑๔ ราชวงศ์ ซึ่งกล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๒ พระบรมไตรโลกนาถ ประทับอยู่ที่สองแควหรือพิษณุโลก ทศพระเจ้าดีโลกราชไปล้อม เป็นเรื่องต่อเนื่องกับตอนที่ พระยาเชษฐียงยอมแพ้แล้วพาไปตีสองแควใน พ.ศ. ๒๐๐๓ แต่ไม่สำเร็จ จึงอาจสรุปได้ว่า พระยาเชษฐียงนำพระเจ้านครินทร์ไปตีพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๐๐๔ และตามพงศาวดารฉบับ หลวงประเสริฐฯ ในตอนนั้นพระบรมไตรโลกนาถคงเสด็จไปเยี่ยมพระราชมารดาซึ่งครอง พิษณุโลกอยู่

นอกจากจะเป็นหลักฐานอ้างอิงที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แล้ว หนังสือเรื่องนี้ยัง ให้ความรู้เรื่องหลักธรรมะต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องแบบแผนขนบธรรมเนียมราชการอีกด้วย เช่น

"ข้าไธเบศย์	ไต่ไต่ กิติ
ตายเพื่อภักดีโดย	ซึ่งพร้อม
สิ้นคนอยู่เป็นใน	อิธโลกย
บรโลกยนางฟ้าล้อม	เลอศินทร
ทวยโคเจ้าเกือโศก	ภูลมี มิ่งงนา
ครันบถวิลกิติ	แต่เจ้า
ช้อยินอยู่แสนปี	เป็นคู่ ตายนา
ตายกิติได้เข้า	ช่วงน้านรگانต์"

เมื่อพิจารณาถึงคุณค่าทางวรรณคดี หนังสือเรื่องนี้ใช้ภาษาที่มีวรรณศิลป์สูงและค่าน ข้างข้างยังแสดงว่าผู้แต่งมีความรู้ภาษาบาลีสันสกฤตอย่างแตกฉาน ส่วนสำนวนโวหารและการ เปรียบเทียบนั้นเล่าแม้ว่าเป็นโคลงสั้นแต่ก็ไพเราะกินใจจนยากที่จะมีกริณีพนธ์ประเภทเดียวกัน เปรียบได้ วิธีเขียนเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและการบรรยายหรือพรรณนา บางตอนมีลักษณะเป็นการเขียนแบบ Idealistic อย่างเต็มที่ เช่นการจัดทัพไทยยกไปตีเชียงใหม่ เป็นต้น ส่วนรสแห่งวรรณคดีมีอยู่ครบถ้วนทุกรส และรสที่เด่นที่สุดคือวีรรส ตัวอย่างเช่น

-ตอนที่ไพเราะสละสลวยทั้งรสคำกละรสความ

"สารสยามภาคพร้อม	กลกานท นีฤา
คือคู่มาลาสวรรค์	ข้อข้อ
เบญญาพิศาลแสดง	เดอมเกรยัคี พระฤา
คือคู่มใหม่แสงร้อย	กึ่งกลาง

เป็นสร้อยโสภิตพัน	อุปรามา
โสมมสรวงศิรธรางค	เรียไว้
จงคงคู่กัลปา	ยีนโยค
หายแผ่นดินฟ้าไหม้	อย่าทหาย

-บรรยายและพรรณนาได้เกิดภาพพจน์และอารมณ์สะเทือนใจ

"ลาวหวาขาดห้อยคิด	คอสาร
ชุ่มเลือดทลามาไหลจร	จวบจึงง
พระเทพประหารทก	โหมคลื่น
เขนแถบเขนดาวตั้ง	ต่อตาย
แขวงขวาวริสาจซ้าย	กุมภังค์
กรกระสังเขนแปร	งาจ้าว
แสงสัตรมสังเมสียงฉัน	ฉลุเมฆ
พลพวกทหาท้าวห้อม	พยับไพร"

๓. ลิลิตตะเลงพ่าย

ลักษณะของหนังสือตะเลงพ่าย แต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดที่เรียกว่า Heroic Poetry คือบทประพันธ์สุคติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วีรกษัตริย์ของไทย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงรวบรวมจากจดหมายเหตุและพงศาวดารบรรยายเหตุการณ์สำคัญถึงตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือตอนที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกู้เอกราชของชาติไทยให้พ้นจากอำนาจของข้าศึก ท่านองเดียวกับเรื่องลิลิตยวนพ่าย ซึ่งเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่רבขณะเชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นหนังสือที่แต่งได้อย่างเอกเรื่องหนึ่ง

วรรณคดีเรื่องนี้ แต่งตามเค้าความพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ดำเนินเรื่องตั้งแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชา สวรรคต ใน พ.ศ. ๒๑๓๓ จนพระมหาอุปราชาชาติคองช้างชาติคองช้างใน พ.ศ. ๒๑๓๕ และพระเจ้าเชียงใหม่เข้ามาสวามิภักดิ์ เค้าความย่อของเรื่องกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวร เริ่มแต่ได้เสวยราชย์ทรงตั้งตั้งสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระมหาอุปราชา และได้ตระเตรียมการที่จะยกไปตีเมืองเขมรเป็นการแก้แค้น ที่ได้คอยหาโอกาสรุกรานไทยเป็นศึกสองหน้า ในเวลาที่ไทยต้องทำสงครามกับพม่าเสมอมา

ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง ได้ทราบข่าวการเปลี่ยนแผ่นดินของไทย ก็คาดการณ์ว่า คงจะเกิดการแก่งแย่งราชสมบัติกัน อันเป็นเหตุให้บ้านเมืองระส่ำระสาย จึงตรัสใช้ให้พระมหาอุปราชาราชโอรสยกกองทัพมาช่วย พระมหาอุปราชาเกรงกลัวสมเด็จพระนเรศวรด้วยได้เคยเห็นฝีมือและความอาจหาญมาแล้ว จึงทูลว่าพระเคราะห์ร้าย ถ้ามาก็คงสิ้นชีพ เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีทรงกริ้วมาก รับสั่งเยาะเย้ยให้พระโอรสใช้ฝ้านั่งผู้หญิงมานั่งเป็นการสะเดาะเคราะห์เสีย และทรงคิดพ้อในที่ประชุมขุนนาง ถึงความฉลาดกลัวของพระมหาอุปราชาด้วยประการต่าง ๆ พระมหาอุปราชาเกรงพระราชอาญาก็จำต้องยกมา ในระหว่างที่ได้มาได้เกิดกลางร้ายต่าง ๆ อันแสดงถึงการที่จะต้องพ่ายแพ้ เป็นเหตุให้พระหทัยเสีย จึงเดินทัพอย่าง

ไม่รีบร้อนมาตั้งฟังข่าวทัพไทย ที่ตำบลตะพังกรู แขวงเมืองสุพรรณบุรี

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทราบข่าวศึก ก็ทรงปรึกษาขุนนางข้าราชการ เห็นพร้อมกันว่าควรยกทัพออกไปตั้งรับนอกเมือง จึงโปรดฯ ให้จัดกองทัพหน้า มีพระยาศรีไสยณรงค์ กับ พระราชฤทธิธำมรงค์ ไปตั้งคอยที่ตำบลหนองสาหร่าย แขวงเมืองสุพรรณบุรี แล้วพระองค์กับพระอนุชาธิราช เสด็จยกทัพหลวงตามไป ในระหว่างทางได้มีบุพนิมิตบอกชัยชนะหลายประการ ในที่สุดทัพไทยกับทัพพม่าได้ปะทะกันถึงตะลุงบอน ฝ่ายไทยมีกำลังน้อยกว่าต้องถอยร่นลงมาสมเด็จพระนเรศวรก็ทรงบัญชาให้ถอยลงมาโดยเร็ว เพื่อลวงข้าศึกให้ตามตีโดยระแวงใจ ครั้นได้ตีก็เสด็จยกทัพหลวงออกตีตีข้าศึก แต่ข้างที่นิ่งของพระองค์ และของพระอนุชากำลังตกมันก็วิ่งล่อลวงเข้าไปในกองทัพข้าศึกแต่ล่าหลัง สมเด็จพระนเรศวรจึงได้ทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมहाอุปราชา ทรงฟันพระมहाอุปราชาด้วยพระแสงของ้าวสั้นพระขนม ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถก็ทรงทำยุทธหัตถีกับมางจาชะโรไฟเสี้ยมพระมहाอุปราชา และทรงฟันมางจาชะโรตาจนเจ็บตึงกับ

วรรณคดี เรื่องนี้มีคุณค่าหลายด้าน นับว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่งในวรรณคดีไทย

ท่าน น.ม.ส. ได้กล่าวยกย่องว่า "ข้าพเจ้าเคยได้ยินกริอุณผู้ใหญ่ (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์) สรรเสริญตะเลงพ่ายของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสว่า ทรงเลือกตอนเหมาะที่สุด ในพระราชพงศาวดารลิลิตของท่านจึงไพเราะพร้อมด้วยรสทุกอย่าง นอกจากตอนศึกชนช้างครั้งนั้นแล้ว ใครจะหยิบยกเอาพระราชพงศาวดารตอนไหนมาแต่งบ้างก็ไม่อาจเท่าเทียมได้โดยที่ว่าตะเลงพ่ายมีรสทุกอย่างนั้น ท่านชี้ตัวอย่างเป็นต้นว่ามีส่วนที่แสดงความเป็นสง่าผ่าเผยของพระเจ้าแผ่นดิน มีโอวาทของพระมหากษัตริย์ประทานแก่โอรสผู้จะออกศึก มีบ่นถึงพระราชประเพณีบางประการ มีการรำลางนางแลนिरาคเดินดงคร่ำครวญตามนาง มีการจัดทัพและเดินทัพ มีการแสดงกลยุทธและ เชิญชวนให้ชนช้างมีการแสดงชัฎยามนะของผู้ไม่เต็มใจจะต่อสู้ตัวต่อตัว มียุทธหัตถี มีคำสรรเสริญเกียรติพระราชาธิบดี มียกย่องทางธรรม เหล่านี้ แต่ละอย่างมีรสต่างกันทั้งนั้น" และยังได้ยกย่องไว้ในหนังสือสามกรุงอีกด้วยว่า

"ทรง खेल เตะพ่ายเรา	ริงใจ
ผู้สตัปจับหญ้าย	ทุกผู้
คำหอมกล่อมกลอนไพ	เราะใสตร
ยังไม่มีใครสู้	แต่นั้นนานมา"

คณะกรรมการผู้จัดทำหนังสือแบบเรียนชั้น ม.ศ. ๔ ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวยกย่องถึงคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ว่า "ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดีที่มีค่าล้ำเล่มหนึ่งในบรรดาลิลิต เป็นหนังสือที่ประมวลความรู้หลายด้าน เช่น ประวัติศาสตร์ ระเบียบประเพณีทั้งของหลวงและของราษฎร ตำราพิชัยสงครามตลอดจนธรรมะทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น ในด้านกาพย์ประพันธ์ก็เป็นแบบอย่างอันดีเลิศต้องด้วยฉันทลักษณ์ทุกประการ ไพเราะด้วยถ้อยคำอุปมาอุปไมยที่คมคาย และยังลึกซึ้งกินใจด้วยโวหารเชิงพรรณนา บรรยาย เทศนา และสาธกอีกเล่า อรรถรสอันจับใจที่ปรากฏในลักษณะนิราศนั้น มิได้แต่มีนิราศอันชื่อของไทย เช่นลักษณะนิราศในลิลิตพระลอ หรือนิราศนรินทร์แต่ประการใด สิ่งที่ควรยกย่องยิ่งกว่าหนังสืออื่นใดในยุคเดียวกันก็คือ การที่ทรงสามารถนิพนธ์ประวัติศาสตร์ อันเป็นเนื้อ เรื่องที่แห้งแล้ง

ให้มีชีวิตจิตใจ จนกลายเป็นวรรณคดีอมตะมีรสโศกสะเทือนใจและตื่นเต้นเร้าใจ ผ่องคดีธรรมไว้อย่างเหมาะสม มีวิธีเขียนเทิดพระเกียรติของวีระกษัตริย์ไทย และ เชิดชูเกียรติของชาติไทยไว้เช่นนี้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะยกย่องว่าเป็นวรรณคดีแบบฉบับ นอกเสียจากลิลิตยวนพ่าย ซึ่งมีเนื้อเรื่องสุดดีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแต่ก็อ่านยากกว่า และไปข้างหลังภาคภูมิ มีอรธแปลกกว่าหนังสืออื่นแล้ว กรีกอื่นที่พยายามนำประวัติศาสตร์มาแต่งเป็นร้อยกรอง เช่น สุนทรภู่ซึ่งแต่งเสภาพระราชพงศาวดาร ก็ยังแต่งได้ค้อยกว่าตะเลงพ่ายมากนัก" คุณค่าในด้านต่าง ๆ ของวรรณคดีตะเลงพ่ายที่กล่าวมานั้นสมจริงอย่างยิ่ง มิได้กล่าวยกย่องอย่างเลิศลอยแต่ประการใด ถ้าแยกกล่าวออกเป็นประเด็น ๆ ก็จะได้ดังนี้

ประการแรก ในด้านการประพันธ์เป็นแบบอย่างลิลิตที่ดีเลิศ ต้องด้วยฉันทลักษณ์ทุกประการ กล่าวคือ แต่งร้อยกับโคลงสลับกันเป็น เรื่องยืดยาว โคลงและร้อยที่เข้าลิลิตกันนั้น เป็นประเภทเดียวกัน คือร้อยสุภาพกับโคลงสุภาพ ร้อยและโคลงที่เข้าลิลิตกันนั้น ท้ายบทคำสุดท้ายสัมผัสกับคำที่ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ในวรรคต้นของบทต่อไปเสมอทุกบท ดังตัวอย่าง

ร้อย - "... เสียงปืนยิงเอาฤกษ์ กระเกริกสั่นแหล่งฟ้า พิศพลเจ้าจอหลัก เลือกล้วนเหล่าทนาย แลนา"

โคลงสอง "ถับถึงทวารรุงแก้ว เคียรดาษพลคลาดแลคว
คล่าคล้ายคลาชบวน"

โคลงสาม "คว่นเดินโดยโหลนทวาร พวกพลทนายแห่หน้า
ล้วนทแกล้วทกล้า าลาคกลุ้ม เกสื่อนสกล มารคณา"

จะเห็นได้ว่าคำ "ทนาย" ในร้อยบทแรก ได้สัมผัสกับคำ "ทวาร" ในโคลงสองบทต่อไป และ คำ "ชบวน" ในโคลงสอง สัมผัสกับคำ "คว่น" ในโคลงสามบทต่อไป ดังนี้เรียกว่า ลักษณะการเข้าลิลิต ลักษณะของร้อยที่เข้าลิลิตในเรื่องนี้ บางแห่งใช้สร้อยสลับวรรคซ้ำ ๆ กัน ถือว่าไพเราะกว่าธรรมดาแต่สร้อยสลับวรรคนี้ จะเติมไม่ใดในคอนท้ายร้อย ซึ่งจบด้วยลักษณะโคลงสอง เช่น

"...ธโคลพลคล่าคล้าย แลนา ย้ายมาโดยรดยา แลนา คลาทางบ้านสระแก้ว แลนา
แคล้วทางบ้านสระหล้า แลนา... คอยจกนจกญศึกกล้า อยู่กระชั้นค้ายหน้า ซึ่งคินชคพล อยู่นา"

ทำนองแต่งลิลิตนั้น ไม่เจาะจงว่าตอนใดแต่งเป็นร้อย ตอนใดต้องแต่งเป็นโคลง แต่ความนิยมมีว่าตอนต้นเรื่องที่เป็นความนำมักแต่งเป็นร้อย มีเนื้อความสรรเสริญพระมหากษัตริย์และพระบรมเดชานุภาพแห่งพระองค์ ตลอดจนพรรณนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ของบ้านเมือง นับว่าเป็นคำนำของลิลิตซึ่งเกือบจะขาดไม่ได้ คล้ายกับการแต่งฉันทลักษณ์ ซึ่งต้องมีคำนำมีการพระเป็นเจ้าและ เทวดาทันเรื่อง ต่อจากร้อยต้นเรื่องก็เป็นร้อยสลับกับโคลงเรื่อยไป ในวรรณคดีเรื่องนี้ข้อความที่บรรยายเรื่องราวทั่ว ๆ ไปมักแต่งเป็นร้อย ส่วนตอนที่ต้องการกล่าวความให้ลึกซึ้งเป็นพิเศษมักแต่งเป็นโคลง

ข้อที่ควรยกย่องอีกอย่างหนึ่งฉันทลักษณ์คือ ในคำประพันธ์บทหนึ่ง ๆ แต่งจบกระแสดความเสมอไม่ทิ้งให้เนื้อความจบในตอนต่อไป อันเป็นลักษณะที่เป็นคุณอย่างหนึ่งในการแต่ง

คำประพันธ์ที่ดี ผู้ทรงนิพนธ์ได้พยายามรักษาลักษณะ เช่นนี้อย่างสม่ำเสมอโดยตลอดทั้งเรื่อง จึงไม่จำเป็นต้องยกตัวอย่างประกอบ

คุณค่าประการที่สองของวรรณคดีเรื่องนี้ คือการใช้โวหารที่ลึกซึ้งกินใจ ไพเราะ ด้วยถ้อยคำอุปมาอุปไมยที่คมคาย ซึ่งจะมีวรรณคดีน้อยเรื่องนักที่จะทำได้เช่นนี้ ดังตัวอย่างการเปรียบเทียบตอนชนช้างระหว่างสมเด็จพระนเรศวร กับ พระมหาอุปราชาว่า พระนเรศวรเปรียบเหมือนพระอินทร์ซึ่งขึงสมิทิมาทง และพระมหาอุปราชาเปรียบเหมือนพระยามารซึ่งขึงศิริเมขล ทำสงครามกันดังนี้

"หัสตินเป็นธเรศไท้	โทพรง
คือสมิทิมาทง	หนึ่งอ้าง
หนึ่งคือสิริเมขลมัง	คลออาสน์ มารเอย
เคียวสายหางงาคว้าง	ไขว่แคว้งแทงโถม
สองโคมสองจู่จ้วง	บัวรู
สองขัตติยสองขอชู	เชิดค้ำ
กระดิ่งกระลอกดู	ไวว่อง นึกนา
ความดุชบคชแข่งค้ำ	เข่นเขี้ยวในสนาม
งามสองสุริยราชล้า	เลอพิศ นาพ่อ
พ่างพัชรินทร์ไพจิตร	ศึกสร้าง
ฤาราม เรมรณฤทธิ	รบราพณ์ แลฤา
ทุกเทศทุกทิศอ้าง	อินไท้ไปเทียม
ขุนเสียมสามรรถด้าน	ขุนตะเลง
ขุนค้อขุนไปเียง	หย่อนท้าว
ยอพิศถ์เทิดลอบองลเบง	อั้งสุส ไกวแอ
งามเร่งงามโทท้าว	ท่านลู้ศึกสาร" เป็นต้น

คุณค่าประการที่สาม วรรณคดีเรื่องตะเลงพ่าย มีความแจ่มกระจ่างทั้งในคำบรรยายพรรณนาเทศนาและสาธก อันจัดว่าเป็นลักษณะพิเศษของวรรณคดีเรื่องนี้ ตัวอย่างตอนบรรยายการจัดทัพของพระมหาอุปราชาและสมเด็จพระนเรศวร ได้มีพจน์ไว้อย่างแจ่มแจ้งละเอียดลออว่าแบ่งกองทัพออกเป็นหมู่ที่เหล่าแม่ทัพนายกองคนใดซึ่งขึงชื่ออะไร และอยู่ในตำแหน่งใดของกองทัพ เช่น "....จึงพระจอมโลกจรโรลง เถลิงเกยโถมเทียบทัพ กับบรมอนุชา ตรวจแสนยาเพียบเพอญ เบญจเสมางค์เนืองนอง ยี่สิบห้ากองกลากลาด ให้พระยาสิหราชเคโซ โยธิดวันหมื่นหมาย ชีพหลายโงมไตรภพ ออกโรมรบหัวหน้า ขุนทกล้าปีกซ้าย ฝ่ายพลบ้องกองกัน เกณฑ์ห้าพันไตรตรา พระยาพิชัยรณฤทธิ สถิตคชาธเรศ สมญะศบไตรจักร กองปีกปีกชั้หักฉิม พฤนทาเท้าคณา พระยาพิชิตตรมรงค์ เถลิงมาตงคี่ชับ....." เป็นต้น ตอนชมนกชมไม้ก็พรรณนาไว้อย่างละเอียดแจ่มแจ้ง จนเสมือนเป็นตำราสัตวศาสตร์และพฤกษศาสตร์ เช่น "พระเหลียวแลไม้คอก ออกช่อแซมแนมผล ไขสุคนธ์เสาวรภย์ เลวงตรลบแห่งพนัส วาญพาน เพย ระเหยหอมหึ่งเฟื่องเปลื้องหญ่ยร่าจวม เหล่าคำควนคาศกง แก้วกาหลงชงโค ยี่ลุ่นยี่ไถโทะกะกา พุดจับลาฉานเนตร เกศพิกุลแบ่งกตบ เป็นจำปาจำปี มะจุสีประคุดวง

ปรุประยงค์ยมโดย ไรยเรณูร่วงเร้า เย้ากมลชวนชื่น...." เป็นต้น หรือตอนที่สมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้วได้ขุดขอมโทษแม่ทัพนายกองโดยใช้หลักจิตวิทยาและเหตุผลสรรเสริญพระเกียรติคุณของสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นเพราะเทวดาคลปบิดาลให้แม่ทัพนายกองตามไปไม่ทัน เพื่อให้สมเด็จพระนเรศวรได้แสดงฝีมืออย่างเต็มที่เหมือนกับพระพุทธเจ้าที่ชิตमार พวกแม่ทัพนายกองเหล่านั้นจึงพันโทษ นับเป็นความดีเด่นในด้านเทศนาสาธก ดังตัวอย่าง

"ปางอมรมัวหมื่นถ้วน	จักรพาล
สถิตที่มณฑลสถาน	แท่นหญ้า
สายัณห์หมู่แมนमार	มาแวก วงแห
ห้วงประยุทธิโรมร่า	ราวหรือบัลลังก์
พระศรีโลกนาถแผ้ว	แผ้วจมาร
เฉกพระราชสมภาร	พี่น้อง
เสด็จไรพิริยะราญ	อรินาส ลงนา
เสนอพระยศยีนก้อง	เกียรติท้าวทุกกาย" เป็นต้น

คุณค่าอันคับค่อมมา วรณคดีเรื่องนี้ให้ความกระเทือนใจรุนแรงมาก เช่น กล่าวถึงอารมณ์รักห้วงโยของพระมหาอุปราชาว่า รักและอาลัยแทบจะขาดใจตาย จนไม่อยากจะเดินทัพไปทำศึกสงคราม และขณะที่เดินทัพออกจากเมือง ก็ถึงกับสลบไปบนหลังช้าง ดังตัวอย่าง

"เสด็จพันทวาเรศข้าม	คูเวียง
หวั่นอุทัยท่านเพียง	จักว้า
พระองค์ก็อ่อนเอียง	เอนสาสน์
อกระรวมัวหน้า	สิ้นส้านเสียวแสง"

ตอนที่เยาะเย้ยถากถางก็กระแทกแค้นได้อย่างถึงใจ ดังตอนที่พระเจ้านันทบุเรงกล่าวประชดให้พระมหาอุปราชาใช้ฝ้านุ่งผู้หญิงมานุ่งเป็นการระเคาะเคราะห์ และทรงคิดถึงความฉลาดกลต่าง ๆ ของพระราชโอรสว่า "...ธกัษะชคธัษฐา เจ้าอุยธยามินุตร ล้วนยงยุทธเชี่ยวชาญหายหักศึกมียอ ต่อสู้ศึกมียออ่อน ไปพิทวอนว่าใช้ ให้อทวงธหามัน เจ้าคร้ามเคราะห์ทาจจงอย่ายาดรยุทธนา เอาพิสตราสตรี้ สวมอินทรีย์ล้างเคราะห์ ธครัสเยาะเย้ยขลาด องค์อะปราชยินสาร แสนอัปประมาตมายุวมวล นวลพระพักตร์ม่องเผือด เลือดสลทหมคคฉ้า..." เป็นต้น และตอนที่นับว่ากระเทือนใจมากที่สุด คือตอนที่พระมหาอุปราชา ถูกพระแสงจักรฟันขาดบนคอข้าง อันเป็นจุดโศลกแมกซ์ของเรื่อง ผู้อ่านรู้สึกมีอารมณ์ร่วมกับผู้พันธเป็นอย่างมาก หนังสือเรื่องนี้จึงนับว่าเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับอารมณ์ (Emotive Literature) อีกโสดหนึ่งด้วย ดังตัวอย่างโคลงที่ว่า

"อุรารานร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท้าวดิน
เหนือคอคคชชอนชบ	สังเวช
ววยชีวาตมสุคสิ้น	รู้ฟ้าเสวยสวรรค"

นอกจากนี้ ลิลิตตะเลงพ่าย ยังมีวรรณคดีครบถ้วนทุกรส เช่น รก โศก กล้าหาญ ชมโฉม ฯลฯ ซึ่งมีแรกออยู่ตลอดทั้งเล่ม อันจะหาได้ยากจากในหนังสือประเภทเดียวกันนี้

คุณค่าประการต่อมา ของวรรณคดีเรื่องนี้คือ การวางคำศัพท์เสียงและให้ความหมาย ชัดเจนอ่านแล้วเกิดภาพพจน์ เช่นตอนที่สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา ข้างพระที่นั่งชนกัน อ่านแล้วได้ยินเสียงของงาประสานกัน เป็นการบอกลักษณะของท้องเรื่อง เป็นอย่างดี

"บัตมวงคลพ่าห์ไท้	ทวารัทธิ
แว้งเหวี่ยงเปียงเคียรสะบัด	ตกใต้
ถูกคลุกพุกเงยงัด	คอคช เคิกแฮ
เบนบ้ายหงายแขนงไท้	ท้วงท้อที่ถ้อย"

หรืออีกตอนหนึ่งกล่าวถึงกริยาอาการที่ข้างชนกันว่า "....เคียรส่ายหงายงาคว้าง ไชว้แคว้ง แถงโถง" คำพรรณนาทำให้เกิดเหมือนเห็นภาพข้างชนกันจริง ๆ ตอนที่พรรณนาถึงการทำศึกสงคราม อ่านแล้วเกิดมโนภาพเหมือนอยู่ในสนามรบ ได้ยินเสียงฆ้องกลอง เสียงอาวุธกระทบกัน และเสียงข้างร้อง เช่น "....เสียงฆ้องกลองป็นศึก อีกเอิกก้องกาหล รุ่งคำมรเรียกมัน ชินชูดูทางเล่น แปรันแปรแลคะไชว้...." หรือ "....ก้องกงเกวียนปิงปิง ลั่นเท้าพลต่างเต้า โหมให้ร้าวอีกอิง ดังป็นฤกษ์เกริแหล่ง...." เป็นต้น

โคลงบางบทให้น้ำหนักมีความหมายเต็มบริบูรณ์ ด้วยถ้อยคำอันจำกัด เป็นการใช้คำที่มีน้ำหนักเต็มและวางคำได้เหมาะแก่ตำแหน่ง ทุกคำมีความหมาย ถ้าจะตัดหรือเปลี่ยนคำใดคำหนึ่งเสีย โคลงก็จะเสียความทันที หรือไม่ก็ทำให้ความหมายของโคลงหย่อนลง เช่น

"สมเด็จพระพุทธเจ้า	ศรีสุธรรม
ว่าทุกขมีประจำ	ทุกผู้
ความใคร่นั้นไซร้น่า	สู่ทุกข
หมคใคร่หมคทุกขรู้	มรรคแผ้วไพบุลย์"

ในคำประพันธ์ฝ่ายบาลี เรียกบทประพันธ์ที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า "สาตถิ สัพพัญญนิ" คือมีความสมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ (ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สุวรรณ เพชรนิล ที่ได้กรุณาให้คำอธิบาย) ส่วนท่อน พ.ณ ประมวลมารคเรียกโคลงที่มีลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นโคลงเบ่ง คือโคลงที่มีน้ำหนักความเต็ม ถ้ากริต้องการโคลงสักบทหนึ่งไพเราะหรือกินความมากเป็นพิเศษ กรีก "เบ่ง" บทนั้นหรือต่อนั้น แทบจะว่าชัคเกล่าจนไม่มีทางที่จะเปลี่ยนอะไรได้อีกแล้ว ถ้าเปลี่ยนแม้แต่ครั้งคำก็เสียใจความหรือความไพเราะลดลงอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างโคลงบทนี้ถ้าขึ้นไปแก้เข้าที่ไหนสักคำเดียวก็ไม่เป็นโคลงอริยสัจสี่ นับว่าเป็นโคลงพิเศษที่จะหาได้ยากจากวรรณคดีเรื่องอื่น

นอกจากนั้น ยังมีการเล่นอักษรเล่นคำ ให้ความไพเราะเหมาะเจาะทั้งเสียง และความหมาย เช่นนำเอาชื่อไม้ไปสอดคล้องกับการคร่ำครวญอาลัยอาวรณ์ว่า

"นางนิกคู้	ชาสมร
พลาจที่โอบเอวอร์	นอบเคเลีย
กระหังคังหมุ่กร	ค็อก เรียมฤา
เกษว่าเกษนุชเคเลีย	กลั่นกลัวเสาวคนธ์
สลัดไตโคสลัดน้อง	แทงนอน ไพรฤา
เพราะเพื่อมาราญรอน	เคิกไส
สละสละสมร	เสมอชื่อ ไม่นา
นิกรก้านามไม้	แม่แม่พันทรวงเรียม
สายหยุดหยุดกลั่นพุ้ง	ยายสาย
สายบหยุดเส้นท่าย	ท่างเสวี
ก็คืนที่วันวาย	วางเทวศ ราแม่
ถวิลทุกขวบค่ำเช้า	หยุดโคฉินโค" เป็นต้น

ข้อดีเด่นอีกประการหนึ่งของวรรณคดีเรื่องนี้ คือมีองค์ประกอบสอดคล้องกันอย่างเหมาะสมเจาะได้แก่เนื้อหาของเรื่องเหมาะสมกับรูปแบบของคำประพันธ์ที่ใช้ ตะเลงพ่ายเป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ใช้คำประพันธ์ประเภทลิลิตแต่ง เนื้อหากับคำประพันธ์รับกัน เพราะคำประพันธ์ประเภทลิลิตมักนิยมนำมาแต่งเรื่องของคนชั้นสูง เช่นท้าวพระยามหากษัตริย์ เป็นต้น ทำนองเดียวกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต ลิลิตเพชฌฆาต และลิลิตพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น ล้วนแต่เป็นเรื่องราวของกษัตริย์ทั้งสิ้น.

เมื่อพิจารณาในด้านการค้าเนินเรื่อง ก็กระทำได้อย่างเหมาะสม คอนโตที่ควรดำเนินเรื่องช้า ๆ ก็ค่อย ๆ คลี่คลายเรื่องออก เช่น ตอนพระมหาอุปราชาและสมเด็จพระนเรศวรยาตราทัพ ก็แทรกบทสนทนาชมไม้พรรณนาถึงการจักรระบวนทัพและการตั้งทัพ ต้องใช้ร้อยและโคลง ๒๐๐ กว่าบท และตอนใดต้องการดำเนินเรื่องให้รวดเร็วก็กล่าวโดยรวบรัด เช่นตอนที่สมเด็จพระนเรศวรกับพระเอกาทศรถตกอยู่ในวงล้อมของข้าศึก จนกระทั่งชนช้างชนะใช้โคลงดำเนินเรื่องเพียง ๑๔ บทเท่านั้น นับว่าเหมาะสมกับเหตุการณ์เพราะการทำศึกสงครามจะดำเนินเรื่องช้า ๆ เน้นบาบอย่างการสนทนาชมไม้หาได้ไม่ ส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบเข้าเป็นเนื้อเรื่อง เช่น ตัวละครได้สร้างบุคลิกอุปนิสัยของตัวละครได้สมจริง โดยเฉพาะตัวเอกของเรื่อง ผู้มีพันธสร้างบุคลิกของสมเด็จพระนเรศวรให้เป็นกษัตริย์ผู้กล้าหาญชาญชัย สมเป็นชาตินักรบของชาวไทย ส่วนบุคลิกของพระมหาอุปราชา เหมาะที่จะเป็นนักรบมากกว่านักรบ เพราะแม้แต่จะไปทัพก็ไม่สู้เต็มใจ ต่อเมื่อถูกประชกเข้าจึงกล้า และขณะเดินทัพออกจากเมืองก็เป็นลมสลบไสลไปอย่างไม่สมประดี ผู้มีพันธชี้ให้เห็นน้ำพระทัยของพระมหาอุปราชาอย่างเด่นชัด ส่วนประกอบอื่น ๆ เช่น บทเจรจา นอกจากจะช่วยให้เรื่องดำเนินไปด้วยดี ยังช่วยบอกลักษณะนิสัยตัวละครอีกด้วย เช่นสมเด็จพระนเรศวรที่พระมหาอุปราชาชนช้างว่า

"พระพี่พระผู้มีาน	ภพฤต คมเอย
ไปชอบเชษฐียนหยุด	รมไม้
เชิญราชร่วมคชยุทธ	เมยอเกียรติ ไว้อแอ
สืบกว่าสองเราไซริ	สุดสิ้นฤาณี"

บทเจรจານี้ บอกพระอภัยมณีของสมเด็จพระนเรศวรว่า ทรงอ่อนโอนมิใช่อ่อนแอ และมีความเข้มแข็งมิใช่แข็งกระด้าง เหล่านี้เป็นต้น

คุณค่าอีกข้อหนึ่งของลิลิตตะเลงพ่าย คือในด้านจังหวะลีลา ทรงเลือกใช้เสียง และจังหวะ เหมาะกับข้อความและบรรยากาศของท้องเรื่อง เช่น กล่าวถึงความรักความอาลัย ก็ใช้เสียงของคำที่ให้จังหวะช้า ๆ มีความโศกซึ้ง เช่น

"พระครวญถึงอ่อนท้าว	หนักอุระราชธำ
ที่ร้างแรมศรี	
ใครปรามิหนึ่งบ้าง	เชิญขมาแนบข้าง
ช่วยชีชวนชม พฤษณา	
ร้อนคำรมณ์หม่นไหม้	คิดฉันทโศกได้
สนนียงนวลสมร แม่นา...	เป็นต้น

ตอนที่กล่าวถึงการยาดราหิณและตอนทำศึกสงครามใช้เสียงของคำที่ใช้จังหวะอีกเพิ่ม มักใช้คำ ๓ คำหรือคำที่มีเสียงสั้นให้จังหวะรวดเร็วและกระทบกระทั่งกัน เช่น "...สองฝ่ายยืนยืนยุทธ์ อุคจึงให้เอาฤกษ์ เออึงเทเอาชัย สาดปืนไฟยะแย้ง แผลงปืนพิชยะยุ่ง ทุ้งหอกใหญ่คะ ค้าง ขว้างหอกชุกคะไขว่ ไล่คะคลุกบุกบัน เงืงดาบฟันจะฉาด ง่าง้าวฟาดจะฉับ... คนต่อคน ค้อรบ ของจ้าวทบทกัน ต่างพันต่างป้องบิด วางเสนคหลังสาร ขานเสียงศึกก็กกก ว่องต่อ ว่องชิงขนะ มาไทยพะม้ามอญ ต่างเข้ารอนเข้าโรม ทวนแหงโถมทวนทบ หอกเข้ารบรอหอก หอกล่อไล่ไขว่แคว้ง..." เป็นต้น ตอนชมธรรมชาติก็ใช้ถ้อยคำที่มีเสียงอ่อนหวาน เช่น "...จรจ่าเจ้าทาทน เห็นถลกถอง เชิงชั้นช่องปล่องเปลว เทวทบห้วยศรวยคโรก ชะงเก- ชองอันเงื่อมง้า ถ้าท้อธารธารา แสงเสลาทลายทลาก..." เป็นต้น

ลักษณะที่เด่นอีกประการหนึ่ง คือภาษาที่ใช้ในเรื่องนี้ ผู้นิพนธ์ทรงผูกศัพท์ต่าง ๆ ขึ้นด้วยความรู้ความชำนาญอย่างลึกซึ้ง เช่นแผลงคำ สร้างศัพท์อย่างมีกฎเกณฑ์ เลือกใช้ศัพท์ที่มีรูป, เสียงเป็นสง่าและให้ความหมายสูงส่งสละสลวย เช่น กมลลาศ (กมล + ลาศ), กมลศ (กมล + อิศสกรรณ), กมลสนัน (กมล + อสนัน), กเรนทเรศ (กร + อินทร์ + อิศสกรรณ), คชินทร์ (คช + อินทร์), เจก, กระฉัมพร, ขโลทายาน และเงญาพิศไพร เป็นต้น ส่วนภาษาต้องห้ามต่าง ๆ ที่ไม่นิยมใช้ในวรรณคดี เช่น ภาษาอังกฤษ คำหยาบคาย หรือภาษาปาก มิได้มีปะปนอยู่ในหนังสือเรื่องนี้เลย นับว่าผู้นิพนธ์ทรงบรรจงเลือกเห็นภาษาที่ใช้ได้อย่างดีเยี่ยม ข้อบกพร่องในเรื่องการใช้ภาษา (กวี) ค้นหาแทนจะไม่พบ นอกจากนั้นยังมีคำศัพท์หลายประเภทในหนังสือนี้จัดว่าเป็นอภิธานศัพท์ได้เล่มหนึ่ง เช่น ศัพท์เฉพาะที่ใช้ในวรรณคดี ศัพท์ทางศาสนา ศัพท์ชื่อเครื่องตกแต่งต่าง ๆ ได้แก่เครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ เครื่องแต่งช้าง แต่งม้า เครื่องแต่งตัวทหาร ฯลฯ ศัพท์ชื่ออาวุธยุทโธปกรณ์ และศัพท์ชื่อพืชและสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น.

คุณค่าประการต่อมาของหนังสือลิลิตตะเลงพ่าย คือการที่ทรงสามารถนิพนธ์ประวัติศาสตร์อันเป็นเนื้อเรื่องที่แห้งแล้ง ให้มีชีวิตจิตใจ จนกลายเป็นวรรณคดีอมตะ อันมีรส

โศกสะเทือนใจและตื่นเต้นเร้าใจ ผ่องคดีธรรมไว้อย่างเหมาะสม และแม้ว่าตลอดพระชนม์ชีพของผู้นิพนธ์ จะทรงดำรงอยู่ในเพศบรรพชิต แต่ก็สามารถล่วงรู้เข้าใจซาบซึ้งในความเป็นไปแห่งคฤหัสถ์วิสัยได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน ข้อรำพึงรำพันของพระมหาอุปราชาในขณะต้องจากนางสนมไปทำศึก การบรรยายความรักอันเป็นโลกีย์วิสัยอย่างซาบซึ้ง ฯลฯ เหล่านี้คือลักษณะของนิราศ อันมีอรรถที่ลึกซึ้งจับใจ มิได้แพ้นิราศเรื่องอื่น การแทรกสำนวนนิราศลงไป ทำให้เนื้อเรื่องไม่จืดชืด อ่านไม่เบื่อ เพราะแทนที่จะมีแต่เรื่องรบศึกจับศึก ดังเช่นฉลิศยวนพ่าย ผู้นิพนธ์ได้ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินกับธรรมชาติ มีการคร่ำครวญและชมกนกชมไม้ เป็นการเปลี่ยนบรรยากาศให้ผู้อ่านสดชื่นปะปนไปกับความแข็งแกร่งราวของการรบ อันเป็นลักษณะทำให้ท้องเรื่องติดกัน (Contrast) ไม่ซ้ำซากอยู่ในแนวเดิม

ข้อความที่เป็นลักษณะนิราศในเรื่องนี้ เป็นตอนที่พระมหาอุปราชาเดินทางมาสู่แดนไทย ได้ทรงรำพึงถึงสนมที่อยู่วัง เมื่อได้ทรงเห็นต้นไม้ นก นก ก็เกิดอารมณ์หวนพันเกี่ยวข้องกับนางสนมผู้อยู่ข้างหลังเสมอ คล้ายกับนิราศเรื่องอื่น ๆ ที่กวีบรรยายความ ที่จะจากถิ่นและคนรัก เมื่อได้ผ่านที่ใด พบเห็นอะไรก็พรรณนาตามวิสัยของกวี ที่เป็นคนช่างสังเกตและจดจำและนำไปเปรียบเทียบกับผู้ที่รักซึ่งอยู่ข้างหลัง ตัวอย่างเช่น

"นางนวลนิกรนิมน้อง	นวลปราง
จากพราภพจากนาง	หนึ่งนั้น
พิราบทิลาปคราง	ครวญแข่ง ข้ำฤา
บัวว่าบัวนุชนั้น	อกน่องเรียมถนอม
อบเชยอบชื่นชี	เดอสม ญาฤา
อบว่าอรบรม	รื่นเร้า
อบเชยที่เชยชม	กลิ่นอบ เณนา
อนคังอบองค์เจ้า	จักให้เรียมชม"

บางตอนใช้สำนวนสิ่งหูดฝากความในใจไปถึงนางที่รัก ตามแบบนิราศทั่วไป หูดในเรื่องนี้คือ นก ซึ่งผู้นิพนธ์ได้สวมวิญญาณให้ประหนึ่งว่านกมีอาการเหมือนอย่างคน

"สัตว์วาน เ็จจ้อง	ทาวโทยม
ยังอนุช เด็ดโถม	ฟ่องฟ้า
เชิญสมรมแม่มาโลม	ลายเทวษ เรียมเอย
จงที่พลันพบหน้า	แม่หน้านวลเจลิม
รักนานนิกหนึ่งร้าง	รงนาน
เท็งหุดหุดเท็งสาร	สื่อน้อง
แหวกขวารู๋ขวารานราษฎ	รอนอก เรียมฤา
ก รักคั่งก รักพิศถ์ร้อง	เรียมจ้ำหาหาย
สาธิกาย่าพลอคท้อ	ล่ำพิง เลยนา
วานประเวศผู้วัง	สักน้อย
จ้ำหุดทุกซ์ถกลงยัง	เยาวเรศ แม่ฤา
จจรั้นเรียมสร้อย	สุดอ้างอาตุร" เป็นต้น

ส่วนวิธีเขียนสดุดีพระเกียรติของวีรกษัตริย์ไทยนั้น นับว่าเป็นแบบฉบับวรรณคดี
เฉลิมพระเกียรติเรื่องหนึ่งของไทย ที่แสดงออกอย่างงดงาม ให้ความศึคทางเรื่องสูง อ่านแล้ว
ภูมิใจในชาติของตนและเกิดความรู้สึกซาบซึ้งในวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวร ที่ได้สร้าง
เกียรติประวัติให้แก่ชาติไทย ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ก่อให้ชนรุ่นหลังเกิดความรักชาติบ้าน-
เมืองและตระหนักถึงความเป็นเอกราชอยู่เสมอการกล่าวเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร
ผู้มีพระคุณได้นำไปเทียบกับพระราม อันเป็นวีรบุรุษของชาวอินเดีย ซึ่งปรากฏวีรกรรมอยู่ในเรื่อง
รามเกียรติ์ ว่า

"บุญเจ้าจอมภพพื้น	แผ่นดินสยาม
แสงพระยศอินขาม	ชาติแก้ว
พระฤทธิ์ตั้งฤทธิ์ราม	รอนราพณ์ แลฤา
ราญยวิราทแก้ว	แมกแพ้ทุกกาย
ไพรินทรนาศเพียง	พลมาร
พระตั้งองค์อวตาร	แต่ก็
แสนเคียดห่อหาญราญ	รอนฤทธิ์ พระฤา
ควลตระคกเคชลี	ประลาดเหล่าแหล่งสยาม
เสด็จเสวยศวรรเยศอ้าง	ไอสุรย์ สรวงฤา
เย็นพระยศปูนเดือน	เด่นฟ้า
เกษมสุขส่องสมบุรณ์	บาททวีป
สว่างทุกข์ทุกอ เรศเหล่า	แหล่งลั่นสรรณเสริญ"

ในตอนท้ายของเรื่องไต่ยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร ว่าทรงทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ
ได้แก่ การทำงานการรักษาศิล การบริจจาคทรัพย์ทำบุญ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความ-
ประพฤติดุชะ ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน และความอดทน และยังประกอบด้วยจักพรรดิ-
วัตรในขนภายในและหมู่พลทหาร, - ในกษัตริย์ทั้งหลาย, - ในผู้ติดตามทั้งหลาย, - ในพราหมณ์
และคหบดีทั้งหลาย, - ในชาวนิคมชาวชนบททั้งหลาย, - ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย, - ในก
และเนื้อทั้งหลาย, - ความไม่เป็นธรรม, การให้ทรัพย์สินแก่ผู้ไร้ทรัพย์สินทั้งหลาย, การเข้าไปหา
สมณพราหมณ์และถามปัญหา และกำหนดในธรรมคือลวงประเวณี, และการละความโลภอันไม่
สม่าเสมอเสีย เป็นต้น ที่กล่าวยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นวีรบุรุษของชาติและทรง
ทศพิธราชธรรมมีจักรพรรดิวัตรนั้น สมควรแล้วที่เราควรต่อท้ายพระนามของพระองค์ว่า "มหाराช"

วรรณคดีเรื่องนั้นนอกจากมีคุณค่าครบถ้วน ตามลักษณะของวรรณคดีที่ดีแล้ว ยังเป็น
หนังสือที่ประมวลความรู้หลายด้าน เช่น ประวัติศาสตร์โบราณคดี ระเบียบประเพณีทั้งของหลวง
และของราษฎร คติชาวบ้าน ตำราพิชัยสงครามทำเนียบราชการ ตลอดจนธรรมเนียมทางพระพุทธ-
ศาสนา เป็นต้น

ในด้านประวัติศาสตร์ทำให้เราทราบเหตุการณ์สำคัญยี่งตอนหนึ่งในประวัติของ
ชาติไทย คือตอนที่สมเด็จพระนเรศวรทรงกู้เอกราชของชาติให้พ้นจากอำนาจของข้าศึก

ในด้านระเบียบประเพณีไทย ทำให้เราทราบว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมิกราช

ควรจะเป็นอย่างไร คือทรงทศพิธราชธรรม ทรงประกอบสังคหวัดดู ๔ ประการ และทรงดำรง
อยู่ใน จกกวตติวตต คือจักรพรรดิวัตร ๑๒ ประการ ดังปรากฏในโคลงท้ายเรื่อง เป็นต้น

เรื่องนี้อย่างให้ความรู้เรื่องคดีชาวบ้าน คือความเชื่อโชคลางต่าง ๆ ของไทย ดังเช่น
ตอนที่สมเด็จพระนเรศวร ทรงพระสุบินว่า มีสายน้ำไหลนองท่วมบ่ามาแต่ทิศตะวันตก และพระองค์
ได้เสด็จลงลุยในสายน้ำอันเขียวกรากนั้น พลันได้พบพระเชษฐาองค์หนึ่งโผล่เข้าทำร้ายพระองค์ จึง
ได้ทรงประหารพระเชษฐาและขณะที่จะยกทัพออกรบนั้น มีพระบรมสารีริกธาตุ ขนาดเท่าผลส้ม-
เกลี้ยง มีแสงสว่างช่วงโชติลอยมาแต่ทิศใต้ วนรอบกองทัพไทยตามทักษิณาวรรตสามรอบ เป็น
เครื่องหมายแสดงว่าจะประสบโชคดีมีชัยแก่ข้าศึก อีกตอนหนึ่งมี เมฆตั้งเค้ามีคิมิททางทิศพายัพ
ในขณะที่ทัพไทยประชุมพลอยู่ แล้วมีลมพัดเมฆกระจายจนท้องฟ้าปลอดโปร่ง เช่นนี้ถือว่าฤกษ์ดี
เป็นสวัสดิมงคลแก่กองทัพ เป็นต้น

ความรู้ในเรื่องตำราที่ช่วยสงครามในตะเลงพ่ายมีอยู่หลายตอน อาทิ การจัดกระบวน
ทัพเป็นกองต่าง ๆ เช่น การจัดกองทัพของพระมหาอุปราชาที่เรียกว่า ลัตตเสนา คือจัดแบ่งออกเป็น
เป็นกองใหญ่ ๆ ๘ กอง มี (๑) ทัพหน้า (๒) ทัพหน้า (๓) ทัพเกียกกาย (๔) ทัพหลวง
(๕) ทัพยกกระบัตร (๖) ทัพหลัง (๗) ทัพหนุน และสมเด็จพระนเรศวรจัดกองทัพแบบ
เบญจเสนา คือแบ่งกองทัพออกเป็น ๕ กองใหญ่ ๆ คือ (๑) ทัพหน้า (๒) ทัพเกียกกาย
(๓) ทัพหลวง (๔) ทัพยกกระบัตร (๕) ทัพหลัง เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีวิธีตั้งทัพเป็นรูป
ต่าง ๆ เช่น รูปครุฑนาม นาคนาม ปทุมพยุห และสีหนาม ฯลฯ ซึ่งต้องกับลักษณะการตั้งทัพ
ในตำราที่ช่วยสงครามทุกประการ

ถึงแม้หนังสือเรื่องนี้จะเป็นวรรณคดีที่ศึกษาคุณค่าทางวรรณคดี และให้ความรู้
หลายด้านก็ตาม แต่ก็มีข้อบกพร่องเหมือนกัน เช่น โคลงบางบทสัมผัสไม่ตรงตามลักษณะฉันทลักษณ์
ของโคลงสี่สุภาพ จะว่าเป็นโคลงจตุรทักทีก็น่าจะไม่ใช่ เช่น (ขอให้สังเกตที่พิมพ์ตัวหนา)

"เหตุนี้ผิด <u>เข้า</u> ช้า	จก <u>เชิญ</u>
เกิด <u>เมื่อ</u> ยาม <u>เย็น</u> ดี	คอก <u>โท</u>
อย่า <u>ขุน</u> อย่า <u>ล่า</u> เค็ญ	ใจ <u>เจ็บ</u> พระ <u>เอ</u> ย
พระ <u>จัก</u> อุ <u>ลาก</u> ได้	เผด็จ <u>เสียน</u> ศึก <u>สยาม</u>
สงคราม <u>พึ่ง</u> แยก <u>แพ</u>	เสียดี
แตก <u>เมื่อ</u> ต้น <u>ปี</u> ไป	ท่อน <u>ช้า</u>
ปรา้ง <u>กระ</u> ลับ <u>มี</u>	ก <u>ชวน</u> นี <u>เ</u> ลย
มี <u>ก็</u> มี <u>ปี</u> หน้า	แน่ <u>แท้</u> ทุก <u>ท</u> าย
ทั้ง <u>มวล</u> หมู่ <u>มา</u> ตย์ <u>ซ้อง</u>	สาร <u>พล</u> ัน
บุ <u>ด</u> พระ <u>จอม</u> <u>จร</u> ร <u>โล</u> ง	เสื่อง <u>พล</u> ้า
ถ <u>ล</u> ง <u>ลั</u> กษ <u>ณะ</u> <u>ป</u> าง <u>บ</u> ร <u>ร</u> ท์	มา <u>เท</u> ียบ <u>ถ</u> ว <u>าย</u> <u>แ</u> ย
แนะ <u>ที่</u> คว <u>ร</u> <u>เส</u> ็จ <u>จ</u> ้า	เศ <u>ก</u> <u>ไ</u> สร <u>โก</u> <u>ล</u> า <u>ร</u> ง"

นอกจากนั้นโคลงสองสุภาพ ยังผิดกฎในคำเอกเสียโดยมาก เช่น

ยกมาตีไทยในรัชสมัยพระเจ้าเอกทัศ ชาวบ้านบางระจันประกอบด้วยอาจารย์ธรรมโชติเป็นหัวหน้า ได้ปลอบปลุกขวัญคนไทย ร่วมกับผู้กล้าหาญอีกหกคน คือ นายแท่น นายโชติ นายเมือง นายอิน นายดอก และนายทองแก้ว รวบรวมกำลังกันต่อสู้ต้านพม่าอย่างแข็งขัน จนพม่าซึ่งยกมาตีต้องพ่ายแพ้ไป ๗ ครั้ง ดังกล่าวไว้ในลิลิตเรื่องนี้ว่า

"ไทยรักษาค่ายบ้าน	บางระจัน
ตีพม่าประลัย	เจ็ดครั้ง
นับได้สี่เดือนขึ้น	ขับเคี่ยวรบแยะ
ด้วยจิตต์หาญกล้าทั้ง	อดทน"

ต่อมาครั้งสุดท้าย เนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่า ให้สุกี้พระนายกองนำทัพมาล้อมค่ายบางระจันในการยกมาคราวนี้พม่าไม่ยกเข้าตีค่ายเหมือนครั้งก่อน ๆ แต่ยังเป็นใหญ่เข้าค่ายบางระจันและยังล่อให้คนไทยออกรบนอกค่าย จนถูกปืนพม่าล้มตายเป็นอันมาก ชาวบ้านบางระจันไม่มีปืนใหญ่จึงออกไปยังกรุงศรีอยุธยา กลับถูกปฏิเสศ จึงหล่อปืนทองเหลืองขึ้นใช้เอง แต่ไม่สำเร็จรบกั้นนานวันเข้าผู้คนยิ่งล้มตายมากขึ้น จนในที่สุดค่ายบางระจันต้องเสียแก่ข้าศึก

คุณค่าของลิลิตต้นสดที่บ้านบางระจัน นอกจากจะให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งแล้ว ยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในตัวของบรรพชน ที่ได้เอาเลือดทาแผ่นดินรักษากันเมืองไว้ พระยาอุปกิตศิลปสารได้อธิบายความกล้าหาญของวีรชนไทยด้วยความกระตือรือร้นอย่างสูงส่งอ่านแล้ว เกิดความกระตือรือร้นตามไปด้วย ดังตัวอย่าง

"สอนามไปเมื่อหน้า	เกียรติยศเรื่องเจ้า	จรงกาล
อาจารย์เข้มมโชติได้	ปลุกจิตต์ศิษย์กล้าไว้	เกียรติระบือ
นายแท่นแก้ว	เกียรติท่านเลิศล้ำแพรว	เพริศพราย
นายทองเหม็นท่านได้	ประดิษฐ์ความกล้าไว้	อนันต์
พันเรื่องเอย ท่านม้วย	ด้วยรักษาศีพร้อมด้วย	เกียรติคุณ
ขุนสรค์เอย ท่านสร้าง	เกียรติแก่คนข้างหน้า	อนันต์
อ้อ! นายจันทร์หนวดเขี้ยว	เกียรติท่านเพราะพริ้งเกี้ยว	โสรธรสหาย
นายทองแสงใหญ่แพรว	เกียรติท่านผ่องแผ้วพัน	มือม้วย
ท่านหัวหน้าอกนี้	แม้ชีพดับสิ้นแล้ว	เกียรติคง"

บางคนเล่นคำย้าคำและควม เพื่อให้เกิดความหมายหนักแน่นยิ่งขึ้น เช่น

"สยามเจ้าสยามปกเกล้า	ชาวสยาม
ชูพักตร์ชูชาติชู	ศาสนพร้อม
งามเกียรติยศงาม	ธรรมทศพิธแยะ
เป็นสุขทุกหนาน้อม	นบคุณ"

นอกจากนั้นการบรรยายความกวี หรือการพรรณนาความกวีก็กระทำได้อย่างเหมาะสมเจาะ ชัดเจนไม่ล้นเกิน อ่านเข้าใจง่าย ในคำฉันท์จะลีลาที่ใช้คำประพันธ์เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เช่น ตอนต่อสู้กันใช้คำเสียงเสียด และคำที่ไพเราะเนืองชาติหวน ฟังดูน่าสะทึงกลัว เช่น

"โพธิ์แตกต้นคว้าง	บ้าง เผ่นบ้าง เต็มบ้าง	ตกตะลึง
ถูกปืนยิงปืนล้ม	ถูกคาบหุบหน้าก้ม	กักคิน"

ส่วนภาษาที่ใช้ บางตอนเป็นคำโบราณที่ค่อนข้างขลัง เหมาะที่นำมาประพันธ์เป็นลิลิตคั่นอย่างยั้ง เช่นคำว่า แสะ สุรยกานต์ อะคร้าว กังเกศ โลมโสรตร ม่าน เป็นต้น และเป็นภาษาที่ไม่ยากจะเข้าใจจนเกินไป

๔. สามกรุง

ท่าน น.ม.ส. ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้น โดยใช้คำประพันธ์หลายชนิดรวมกันซึ่งเรียกกันว่า กวีวิจารณ์ มีฉันท์ โคลง กลอน กาพย์ และร่าย แต่งสลับกัน โดยไม่มีการร้อยหรือสัมผัสระหว่างบทส่วนจุดประสงค์ในการแต่ง ได้บอกไว้ที่ต้นเรื่องว่า

"พรพิมลพวรรณผู้	ภริยา
หญิงใหญ่กรมพระนรา	ฮิปโท
ใจจุยยามา	โหม
กรองกรวีรจนไว	อีกชั้นศิลป์"

เนื้อเรื่องดำเนินตามเค้าพงศาวดาร และได้แทรกเกร็ดความรู้และจินตนาการลงไปบางตอน เพื่อมิให้กลายเป็นเรื่องแห้งแล้ง เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ภาคกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงตอนที่พม่ายกมาล้อมกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ จนกระทั่งเสียกรุงให้แก่พม่าข้าศึก

ตอนที่ ๒ ภาคกรุงธนบุรี เล่าถึงพระราชประวัติของพระเจ้ากรุงธนบุรีกับรัชกาลที่ ๑ ตอนที่บวชเป็นพระ และชินแสทำนายว่าจะได้เป็นกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ แล้วเล่าย้อนหลัง เหตุการณ์ตอนปลายรัชสมัยขุนหลวงสุรियามรินทร์ที่กำลังจะเสียกรุง พระเจ้าตากสินได้รวบรวมกำลังตีฝ่าวงล้อมพม่าไปรวบรวมพลที่บ้านเมืองใหม่ และกู้ชาติได้สำเร็จ แล้วสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ต่อมากล่าวถึงการปราบปรามไทยทั้งสี่ก๊ก และการทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง จนกระทั่งสิ้นสุทธรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ตอนที่ ๓ ภาคกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงเหตุการณ์และพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ นับเป็นตอนที่ยาวที่สุด

คุณค่าของหนังสือสามกรุง นอกจากให้ทราบเนื้อหาบางตอนในประวัติศาสตร์ไทยแล้วยังได้รับความเพลิดเพลินจากการอ่านอีกเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะผู้ทรงนิพนธ์ได้แทรกเกร็ดและจินตนาการลงไปตลอดทั้งเรื่อง เช่น เรื่องชินแสหมอดู อ่านแล้วไม่รู้สึกแห้งแล้งเหมือนอ่านพงศาวดาร เรื่องนี้จึงมีอรรถรสช่วยชวนใจชวนให้น่าอ่านมาก

ส่วนคุณค่าในทางวรรณคดีอื่น ๆ นั้น มีข้อที่ควรพิจารณาน่ายกย่องหลายประการคือ

๑. ในด้านการประชันร่าย ได้ทรงริเริ่มใช้คำประพันธ์ใหม่ ๆ ขึ้นหลายอย่าง เช่น สยามวิเชียรฉันท์ (ซึ่งมีบรรทัดละ ๔ พยางค์ ๑ทุกกับตรุสลับกันตลอด) และกาพย์อธิษฐานปางค์ ๓๒ (ซึ่งสัดแปลงมาจากกาพย์ยานี แต่เพิ่มเข้าอีก ๔ คำ และเพิ่มสัมผัสเข้าอีก) เป็นต้น

ตัวอย่าง เช่น

สยามวิเชียรฉันท

"ประการฉนี้พระศรีสม

ประทับประคองล่องดูลี

ผจงจะให้หทัยก็

ธ คลายวิตกสทกระหม

ก็ยืนสำเนียงศราคนี

ลพริบสพ รุ่งประดังระคม

ไมทสท้านจะลาญระบม

ระบาญวิปิต ฃ ปฐพี"

กาพย์นิลยงค

"ข้ามฟากนที ปราจิณบุรี คำเนินโยชี่ จรลีตามทน

ชายศรมหาโพช โปรคให้พิภพล ไม่ข้ามมีคน ธิบไปรายงาน

ว่าพม่าข้าศึก โยธาคณาณิก ทางบกทางทีก ดึกศึกแถวธาร

เสียงคนโห่ร้อง เสียงร้องหม่อตาน คาคได้ไม่นาน คล้ายตามพัน"

ส่วนลักษณะของคำประพันธ์ก็ทรงริเริ่มใช้กวีวิจนะ ซึ่งยังไม่เคยมีกวีคนใดทำมาก่อน คำประพันธ์ที่ใช้มีหลายประเภท เช่น ฉันทต่าง ๆ , โคลงสุภาพ มีโคลง ๔ โคลง ๓ และโคลง ๒, กลอน มี กลอน ๖ กลอน ๗ กลอน ๘ กลอน ๙ และกลอนเสภา, ร่าย มีร่ายสั้นกับร่ายยาว, และกาพย์อีกหลายชนิด แสดงว่าผู้ทรงนิพนธ์มีความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ทุกประเภท

๒. ความดีเด่นในด้านจินตนาการ เช่นทรงสร้างมโนภาพสรวงสวรรค์ชั้นกรี

อันเป็นดินแดนในความฝัน และสอดใส่อารมณ์ให้หนักสิ่งไรชีวิตประหนึ่งว่าเป็นสิ่งมีชีวิต อย่างที่เรียกกันว่า นิปันทเพทนา (Pathetic Pallacy) ทำให้ผู้อ่านเกิดทัศนภาพและอารมณ์อ่อนไหวตามไปด้วยดังตัวอย่าง

"สรวงสวรรค์ชั้นกรีจิวร์จัน

พรั่งไพเราะเสนาะกรรณวิณณา

อัมอารมณ์ชมสถานวิมานมาศ

รัศมีมีเสียงเพียงคนตรี

รเมียรไม้ใบโบกสุโนคเกาะ

โผคันชั้นผ่นคนไปตั้นโน้น

เสียงนกร้องคล่องคำล่าน่าขับ

โปรยประทีนนกสีนผกาสุราลัย

บังคมศีลอัณชสิกรวิเทพ

ณ ภพโน้นในสวรรค์ชั้นกรี

ไม่มีเวลาวายในภavn่า

เชิญสดับรับรสทลอบอง

ผ่องประภัสสรพลอยทาวพรราวเวหา

สมสมญาแห่งสวรรค์ชั้นกรี

อันโอภาสแผ่ผ่ายพรายรังสี

ประทีปที่ขจรสละจิงหะโยน

สุดเสนาะสำเนียงนกกซึ่งผกโผน

จิงหะโจนส่งจับรับกันไป

ดุริยศัพท์สำนึกเมื่อพฤกษ์ไหว

เป็นคลื่นในเวหาศหยาดยินดี

ซึ่งสุขเสพย์ล้ำราญมาณศรี

แลภพนี้ในถ้อยที่ร้อยกรรอง

เนาในฟ้าในดินทั้งถิ่นสอง

ซึ่งข้าบองสตุคกริเอย"

"อยุธยาเป็นยับแล้ว ชนจะถึงอวสาน บ้ายบุญพระภูบาล <u>รัฐจะเป็นรัฐใช้</u>	อุทยาน เลยนอ ฮักโลวี บริเจท <u>โรคคั่นเป็นโอน"</u>
---	---

๓. สลักการเขียนบางตอนนิยมจังหวะเสริม เวลาอ่านต้องมีลูกเก็บ นักวิจารณ์บางคนวิจารณ์ว่าสลักการเขียนแบบนี้ค่อนข้างยึดยาค ลับคตบึง เหมือนคนแต่งคำประพันธ์ไม่เป็นแต่ถ้าอ่านดูอย่างพิจารณาแล้วจะเห็นว่า เป็นสลักการเขียนอีกแนวหนึ่ง ที่ค่อนข้างไพเราะให้จังหวะกระทบกระทั่งกันดี คล้าย ๆ กับสลักการเขียนของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เช่น

"มีมกฏอยุธยาเจ้า เดชกระ เต็ง เรืองฤทธิ์ บัลลังก์ราชวังสุษดี ชาวอยุธยาผู้ศกกล้า แจรมรัฐจรัสภาคพื้น เริ่มรัชกาลพระพุทธ ยุ่งเหยิงคจเพลิงจุด ปลั่งประ เคราะห์เหมาะหมา กรุงเทพมหานครมี อมรัตนโกสินทร์ ย้ายจากปากแม่น้ำดิน ผาคผุดคจดังย้อย	จตุทิศ เสื่องหล้า สราญรักษ์ ศึกไกลไปมี ภูพิศุทธิ์ ยอดฟ้า พลันขจิต ใหม่เสียงเวียงอมร นามรปิด ต่อสร้อย ตรันตค หยาดฟ้ามาดิน"
---	--

นอกจากนั้นยังได้ทรงแสดงความสามารถในเชิงกวี โดยเล่นคำเอกโทษและโทโทษตลอดทั้งบท

" <u>เข็ญคจค้ำเหลัน</u> ยกค้อยยกประโยชน์ เอกโทษท้อยโทโทษ แปร <u>แข่ง</u> แปลงถูกเที่ยง	โคลงโลก โผนเทอญ <u>เค้ำเหี้ยยง</u> เทียบ <u>ไ้</u> เห็นฮา <u>ท้วนถี่ดีแสดง"</u>
---	--

๔. กระบวนการบรรยายและพรรณนานับว่าเป็นเลิศ คือทำให้เกิดภาพพจน์ เกิดอารมณ์ เกิดการขยี้เห็นและมีแบบการบรรยายที่เป็นของตัวเองไม่เลียนแบบผู้อื่น เช่น

-ตอนที่ทำให้เกิดภาพพจน์

"เวียงวังตั้งสุรแสสร้าง สอศุกศักดิ์จักริศ ปราสาทราชสถิต แสงส่องก่องกนกเจ้า	เสกสุษดี เกื่องกล้า ฐิรอาศน์ แจ่มท้องเวทน
---	--

ริปลู่อุทธชัย	อลหม่านม่านแตกพาย
ตเกิดแพ้แก่ไทย	
อุตตลุดอวูธทั้ง	ทางเถื่อน เกล็ดอนศพกลิ่ง
กล่นพื้นพงพนานต์"	
-ตอนที่ทำให้เกิดอารมณ์	
"ป็นนรงค์์ทรงขับช้าง	ทอดพระ เนคร เวียงร้าง
อีกทั้งวังโรย	
ทรากรศึกนิกนำแค้น	อิฐหักกากากปูนแมน
ป่าช้าแห่งความ งามแธ	
ปราสาท เคยผงาดฟ้า	ยอด เขียม เขียมโอ้อ้า
หุบ เขียม เขียมมฤดี	
พระสฤพหุธรูปล้วน	กล่นสตายปลายตัวน
แมนแมนมารท่า	
ย่ำค้ำค้ำสั่งให้	เดินขบวน
เสียงสุรางค์นางครวญ	ครว้าก้อง
แดรไม่มีวิญญาณ	ใจสลด
เปิงพรวดพรวด ๆ ช้อง	ศัพท์ซ้ำก่าศรวญ"

-ตอนที่ ทำให้เกิดการหยั่งเห็น (insight) กิริยาอาการต่าง ๆ ของคนในภาวะต่าง ๆ

ใจ้าพิมายเป็นเจ้า เผ่าผ่านเผ่าบรมโกษฐ ไม่ช่วงโชติวาสนา
 สมญาพรองค์เจ้าแบก แผลกที่แพ้ทุกที ทรงอิสสรียศักดิ์สม กรมหมื่นเทพพิศ จิตอาภ
 อันประโยชน์ ท้ายเป็นโทษแก่เธอ เหตุผอเรอรวนเร เทหวนหันปิ่นป่วน อ้วนอิหสิก-
 อิเหลือ ไม่เชื่องค้เธอเอง เกรงพลาคนอนผิดนิน ทำใจมันไม่เป็น คั้นด้วยคำปฤกษา
 ฉงนนักหนาไหนดี มีแต่ความน่วมเนียม ไม่เสงี่ยมสง่าอ่าศักดิ์ -----"

"เพลิงแลบแปลบปลาบ ใจเสียวเขวียงวงงาบ ชักทอกชักตาบ
 รับวาทหวั่นไหว นึกว่าแกล้งจุด อุตตลุดกันใหญ่ คีนอกตกใจ เกรงภัยโพรี
 จุดเทียนสืบเพร่า แดกคีนเปล่าเปล่า ไม่เห็นมีเค้าไครมาราริ
 เพราะ เหตุขวิญหนี เส้นปราสาทไม่ตี อีกอ้วนปวนทรวง"

-การบรรยายที่แปลกกว่ากรอื่น ๆ ไต้แทรกอารมณ์ขันเอาไว้ด้วย

สมญาปลาชี่ควาย	กระปือถ่ายไว้ที่ไหน
ทางควายหมายฉินโค	แยบอย่างแยกแปลกใจจริง
ปลาสิงวานหรือ	หรือว่าชื่อเชิงประริง
นิกหน้าปลาชี่สิง	สิงถ่ายไว้ในวาริ

มีจฉาชื่อปลาเสด็จ	ตั้ง เรียมเสด็จเกร็จขลขี
กางกรซ้อนยุวตี	โอบองค์แนบแอบอรไทย
สุมพรเป็นนามปลา	นิกรจนางนวลโย
แปลกยิ่งทั้งมาไล	ให้เจ้าเงาะเหมาะใจนิก _____
สลัดไค้สลัดด้วยเหตุ	ตั้งฤา
เห็นจะหนามคำมีอ	แมนแล้ว
สลัดไค้ไช้อันคือ	สลัดหัตถ์
ถูกฤาจกลาศแล้ว	ไม่รู้ชู่เตา"

๕. คุณค่าของการใช้คำ ผู้ทรงนิพนธ์ใช้คำแบบประหยัดแต่กินความหมายมาก บางตอนก็ใช้คำง่าย ๆ เป็นคำไทยเกือบทั้งหมด และบางตอนยังมีการเล่นคำ คำคำได้ไพเราะ ทั้งเสียงและความหมาย เช่น

-ทุกคำให้ความหมายเต็ม ไม่ใช่คำที่ให้ความหมายเลื่อนกลาง ให้ความหมายกระจ่าง กระชับและเข้าใจง่าย

"ปางอแซท่วนก็โยธีม่าน	คำเนินผ่านพลหมายปลายวิธี
เข้าตั้งค่ายรายไว้ไกลธานี	เจ้าพระยาสุรสีห์ออกลงรบ
แต่มีมานักหนาถากลาไม่ไหว	เข้ารุกไล่โอบอ้อมล้อมตลบ
ถ้าขึ้นสู้กลางแปลงแรงกระทบ	เห็นจะพบความแพ้นั่น
จึงถอยเข้าหาเมืองเป็นเครื่องกัน	ค่ายประจูดันทุกน่านที่
แต่ที่น้องสององค์ทรงฤทธิ์	ออกต่อสู้นอกเมืองเนื่อง ๆ ไป
รบบางคราวม่านพ่ายเข้าค่ายหนี	แต่บางที่ไทยแพ้นแปรไม่ไหว
ต้องล่าทัพกลับเมืองเคืองหทัย	ผลัดมีชัยผลัดแพ้แก้ศัตรู"

-บางตอนใช้คำไทยเกือบทั้งหมด ยกเว้นคำที่ขีดเส้นใต้

" <u>อุป</u> เทียบดอกไม้เมือง	แถวถนน
สองฟากมากฝูงคน	ว่าให้
ยามค่ำชะอำผัน	ฟ้ามืด
แลบเห็นตัวไค้	สดับเพียงเสียงครวญ"
- เล่นคำและซ้ำคำ	

" <u>ค</u> นึ่ง <u>ตั้ง</u> ๆ ตั้งบ้า	ผืน <u>ดิน</u> ๆ ขึ้นหน้า
ไม่รู้ <u>ลี</u> กองค์ <u>แ</u> น <u>เอ</u> ย _____	<u>ใจ</u> สทก
สาวสวยช่วย <u>จิต</u> สเห็น	ฮัด เอ้อ _____
หวาดประหวั่นพรื่นอก	ทาง <u>เต</u> ียน
สอง <u>สง</u> มั่ง <u>จิต</u> เต้า	<u>ข</u> ราช <u>เจ้า</u> _____
สู่ <u>ร</u> า <u>ษ</u> ม <u>ณ</u> เ <u>ย</u> ร <u>เ</u> ย <u>ร</u>	

เดิน <u>พล</u> ใน <u>พน</u>	ผ่านตาม <u>ค</u> ับ <u>ล</u>	ละ <u>สม</u> ผู้ <u>คน</u> _____
<u>อ</u> ำ <u>พ</u> น <u>พ</u> ล <u>พ</u> ย <u>ห</u> ร <u>อ</u> ม		เพ <u>ร</u> ย <u>ง</u> ก <u>ัน</u>
<u>เส</u> ย <u>แ</u> ร <u>ง</u> แ <u>ส</u> ว <u>ง</u> เล <u>ศ</u> ใ <u>ด้</u>		ค <u>ัง</u> ค <u>ิด</u> _____
<u>เส</u> ย <u>แ</u> ร <u>ง</u> ใ <u>ห</u> ือ <u>ค</u> ำ <u>น</u> ้ำ		ท <u>ำ</u> ม <u>า</u> _____
เส <u>ย</u> แ <u>ร</u> ง <u>แ</u> ด <u>ง</u> เด <u>ช</u> ส <u>ร</u> ำ <u>ง</u>		ส <u>ัม</u> ถ <u>ุ</u> ห <u>ี</u> _____" เป็นต้น

๖. ในค่านึงหวะลีลา เลือกใช้คำประพันธ์ได้เหมาะกับเนื้อหาของเรื่อง เช่นตอนกล่าวถึงการยกทัพจับศึกใช้ สยามวิเชียรฉันท อันมีลหุสลับกับครุ ให้จังหวัดะมีศึกศึกเราใจ และตอนที่กล่าวถึงบทพิสวาทโอโลมก็ใช้คำประพันธ์ที่ให้ความรู้สึกเนิบนาบอ้อยอิ่ง เช่น

ก. "ณ เมืองรินทะป็นนิกร
 สดับยุบล ณ ธนบุรี
 พระฝางกำเรือกระเฑียรวิถิ
 อุบายจะคิดประชิตนคร
 อลัชชหรือจะถืออำนาจ
 มีคิดคระแลงแสงสยอน
 ฅิมาตรงคักคิงจะมรณ
 ประหนึ่งแมลงบ่แหงชยาค
 พระภูวณียหทัยะหมาย
 จะโจมประยุทอ์บ่หฤคพิฆาต
 พระฝางโจนจะไม่พินาศ
 ละเลิงตรงคักคิงจะลาย"

ข. "พระยาครุฑสุด เสน่ห์เสวานะ	ประโลมพระมหิษิกาก็ขวัญ
ขอเชิญนางพางชีวีฉวีจันทร์	สู่สวรรคกับข้าปีกษาศิษย์
จะอุ้มองค์วางโอบลโมภรัก	มันสมัค เขามาแลย์สมานจิต
หมายตระโถมโจมครุคูชีวิต	สิงสถิต เป็นถนิมสิมพลี
อุ้มกันดาพาเผ้าเจ้าศิขร	ได้ชมพ่อนัจจรรามารศรี
จับระบ่ำรำเล่ห์ประเวณี	บ้ำเรอบาทพระศุสีศรีบรรพต
จะพาเลาะเหาะเหิรคำเนินขาว	ทั่วทุกค้ำวทุกสถานวิมานหมด
ทั้งสระสวนสรวงสวรรคชั้นโสมพล	ไม่เหือคคหรรษาสุชาลัย"

๗. กวีทัศนะ คือข้อคิดเห็นต่าง ๆ อันอมตะที่กวีได้สอดแทรกเอาไว้ มีอยู่หลาย

ตอน เช่น

-ข้อคิดเห็นในด้านการปกครอง

"เราไทยในแหล่งนี้	ลำเนา รัฏนา
อ่อนหัดปรัชญาเยาว์	แยบย้อม
การเมืองเครื่องมินเมา	มีมาก
แม้ว่ายังไม่พร้อม	เพ็ลียงพล้ำทำเสีย

เสรีผิวให้ก่อน	เวลา ควรแหย
เมื่อราษฎรปราศศึกษา	ส่องแจ้ง
ความสุขก่อนท่าหมา	มีว่ามี
เหตุที่ปัญหาแล้ว	ย่อมร้างทางเจริญ"

-ข้อคิด เรื่องชื่อเสียงเกียรติยศ

"หมาเหม็นไม่มากแม้น	นาม เหม็น
เน่ามนุษย์สุด เช่น	โชคชั้น
ดินชื่อระบือ เห็น	หนถ้อย
หน้ายหน้าเราตึงขยั้น	ขยาคร้ามนาม เหม็น" เป็นต้น

๔. ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับจากวรรณกรรมเรื่องนี้มีเป็นอันมาก เช่น

-ลักษณะของโคลงที่ตีความจะเป็นอย่างไร

"โคลงดีที่ด้วยจร	นาถีย โฉนนอ
ต้องจิตคิดทฤทัย	เกิดถ้วน
โพเราะ <u>รศ</u> คำไท	เราะ <u>รศ</u> <u>ความ</u> เอย
สองรศพจนฉ้วน	พิพย์ล้ำจำรูญ"

-แทรกยัดชีวิตประวัติของผู้แต่งไว้

"ดูในวัยหนุ่มได้	ทำงาน
รับราชการรักษากาล	ที่ห้า
น้อย ๆ ค่อยชำนานู	น่าที่
หลั่น ๆ คั้นซ้ำซ้ำ	ช่องขึ้นบันได
ตอนกลางทางเปิดให้	เห็นสม ใจแหย
ตำแหน่งหัวหน้ากรม	ครึกครื้น
ไปเข้าสภารมณ	เร็วรวค
กรมใหม่ใหญ่ยิ่งขึ้น	คั้นก่ายาวยิน
วันหนึ่งในที่เฝ้า	ภูบาล
มีราชวโรงการ	แก่ข้า
ในเรื่องถูกย้ายงาน	บ่อยบ่อย
ตรัสว่าสมน้ำหน้า	ที่ใช้ได้ดี _____" เป็นต้น

นอกจากนั้นในภาคผนวกได้ให้ความรู้ในการศึกษาวรรณคดีไว้หลายอย่าง เช่น เรื่องการอ่านคำ ประพันธ์กวีวิจารณ์ไทย ตัวสะกดการันต์ นางในนิราศ รศแห่งโคลง และการอธิบายศัพท์ยาก ๆ บางคำ เป็นต้น

๔. แม้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางวรรณคดีหลายด้าน มิใช่ว่าจะไม่มีข้อบกพร่อง มีบางตอนที่รู้สึกแต่งไม่ค่อยดี เช่น ใช้ภาษาคำ ๆ ภาษาต้องห้ามหรือภาษาปาก

อย่างเช่น

"พระองค์ทรงชัยไพทโกรม ตอนใจโลโลม ตลอดเป็นเหยี่ยวเดียวกัน" หรือ "ว่าขุนขุมขุนม้วน มอคม้วยช่วยโซม" ฯลฯ บางตอนก็ใช้คำค่อนข้างหยาบคาย เช่น "เสียมให้รทมกรมกรอม ลอมปอม หัวท้องถื่น _____" เป็นต้น ถึงอย่างไรก็ตามข้อบกพร่องดังกล่าวควรได้รับการเห็นใจ เพราะมีอยู่เพียงส่วนน้อย ไม่ถึงกับทำให้คุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ด้อยลงแต่อย่างใด

๖. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

นายสวามหาต เล็กแต่งโคลงสี่สุภาพ เรื่องนี้ขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ตั้งกรุง กล่าวถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีพระราชดำริหาทำเลที่ตั้งราชธานีใหม่เพราะกรุงศรีอยุธยาราชธานีเก่าชำรุดทรุดโทรมมาก จึงโปรดฯ ให้สร้างราชธานีใหม่ขึ้นที่ธนบุรี ซึ่งเดิมเป็นที่ร้างและมีทำเลเหมาะแก่เมืองใหม่ที่สร้างขึ้นนั่งดงามตั้งพระราชวังที่องค์พระวิษณุกรรมได้สร้างขึ้น มีฉนวนทำน้ำ ท้องพระโรงอันสง่า แล้วกล่าวชมโรงเก็บอาวุธ โรงช้างโรงม้า ที่คคลินศพิภพชาติ และสถานที่บำบักโรค เป็นต้น ต่อมากล่าวถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ช้างเผือกชกิริกมาเป็นคู่บารมี แล้วกล่าวชมความงามของพระมเหสีฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายและนางสนมกำนัล การขับร้องดนตรีในพระราชฐาน และความกล้าสามารถของข้าราชการ

ตอนที่ ๒ ปราบไทยสี่ก๊ก พูดถึงตอนระหัดจับศึกคือพระเจ้าตากปราบก๊กทั้งสี่ได้สำเร็จทำให้คนไทยรวมตัวกันได้อีกครั้งหนึ่ง

ตอนที่ ๓ กล่าวเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่ามีความกล้าหาญและได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่อประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์

หนังสือเรื่องนี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เล่มหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ ทรงกล่าวว่า "โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีเรื่องนี้ ปรากฏว่านายสวามหาต เล็ก เป็นผู้แต่ง สันเกตตามสำนวนเข้าใจว่าแต่งถวาย เป็นหนังสือที่นับถือกันว่าแต่งดี ยกย่องว่าเป็นโคลงตำราเรื่องหนึ่ง ครั้นมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเรื่องพระราชวิจารณ์ ทรงค้นหนังสือเก่าสอบเรื่องพงศาวดารครั้งกรุงธนบุรี ได้ข้อสำคัญในโคลงยอพระเกียรติของนายสวานนี้หลายเรื่อง ดูเหมือนได้ทรงอ้างไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่ามีประโยชน์ในทางความรู้โบราณคดี ด้วยดังนี้"

ส่วนคุณค่าในทางวรรณคดีนั้น เป็นหนังสือที่คิดพิถีพิถัน เรื่องรายละเอียดและการเลือกเห็นถ้อยคำในการบรรยายและพรรณนา ส่วนในด้านวรรณศิลป์ก็รู้สึกไม่เด่นนัก เพราะผู้แต่งไม่สู้จะสอดแทรกจินตนาการแห่งกวีลงไปมากนัก แต่ถ้าพิจารณาในช่องว่างระหว่างตัวอักษร จะเห็นว่าผู้แต่งแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างดี

-สรรเสริญพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี

"นานาประเทศขึ้น	ย้หลาย
เป็นที่พูลทางถวาย	ดอกไม้
ทิวไรรัตนทองพราย	สรรพสิ่ง มานา
ทั้งพระยาไพร่ไพร	ขอบเกล้าสกุติ

พระเทียวบุญลามาเลี้ยง	ประชากร
เป็นปิตุรमारคร	หัวหล้า
เป็นเจ้าของและครูสอน	สิ่งโลก
เป็นสุขทุกถ้วนหน้า	นิกรทั้งชายหญิง
ใครที่โมหมีคใหม่	สเทือนฤทธิ์
รยว่าเวรตามปลิด	ชีพม้วย
ที่แข่งแข่งอิทธิฤทธิ์	ภูวนาด
ย่อมระยำยับด้วย	เป็นเกล้ากรณิ"

-ชมเมือง

"มีฉนวนขนานน้ำพ่วง	ชนิดแพ
เก็บที่ลานสมรแล	ล่งฟ้า
โรงทองพระลานแด	ดู่ง่าน พระเอย
โรงพระอาภรณ์อ้า	รำรือฤาถึง
โรงสรรพยุทธไว้	ศิลาตรา
โรงอศาศ เชนตรา	เพริศแพรว
โรงสุธรรมศิปากษา	คศิริราช ฎรแอ
โรงพระโอสถแผ้ว	โรคให้มลายหาย"

-ชมนางและการคนตรี

"แต่ละองค์ทรงภาคยเพียง	พิมพ์สวรรค์ แลฤา
ฤาว่าจันทร์แจ่มจรัส	สู่ไท้
วิมลมุขมุขฉิน	ฉายเจิด ฉมณา
ศุภลักษณ์วิไลไล	เลื่อนฟ้ามาดิน
มโหรี เขิงม่านแมน	พิณอินทร์
เป็นพื้นฤบทินทรียิน	ยั่วล้า
ตั้งอัปสร เทวรินทร์	ขับท้อ ถนอมณา
เหมือนจะส่องออกซ้า	แซกซ้าน้ำเชชม"

๗. ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

หนังสือเล่มนี้ได้รับรางวัลประเภทร้อยกรองชั้นที่ ๑ ของธนาคารกรุงเทพ จำกัด ประจำปี ๒๕๑๓ ผู้แต่งคือ พ.ต.ต.พิศาล เสนะเวส คำประพันธ์ที่ใช้เป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร้อยสุภาพและโคลงสุภาพ

เนื้อหาของเรื่องได้มาจากพงศาวดารไทยหลายเล่ม เช่นไทยรบพม่า ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม ๓, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ภาคที่ ๕๖ - ๖๖, สามกรุงของ น.ม.ส., และหนังสืออนุภาพพระเจ้ากรุงธน ของชัยมงคล อุดมทรัพย์

และประมุข ลีทิสันต์ เป็นต้น

การดำเนินเรื่อง เริ่มต้นตั้งแต่ตอนที่กำเนิดพระเจ้าตากสิน ถวายตัว เข้ารับราชการ กู้ชาติและบรมราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ เล่าถึงพระเจ้าตากสินได้รับทัพจับศึกกับพม่าถึงหลายครั้ง หลายครา รวมทั้งยกทัพไปปราบ เวียงจันทน์และปราบจลาจลที่เขมร จบลงตอนที่พระเจ้าตากสิน ถูกประหารชีวิต

ลิลิตเรื่องนี้ผู้แต่งได้วิริยะอุตสาหะเป็นอันมาก ที่ได้เก็บเรื่องราวจากพงศาวดาร มาผูกเป็นเค้าเรื่องที่มีขนาดยาว ใช้ร้อยและโคลงรวมกันถึง ๑๖๙๓ บท ถ้าอ่านในแง่ความรู้ เพื่อศึกษาพระราชประวัติของพระเจ้าตากสิน ย่อมได้ประโยชน์เป็นอันมาก แต่ถ้าอ่านเพื่อเอา รสหรือแสดงหาความเพลิดเพลินย่อมจะยากเพราะผู้แต่งมิได้แทรกจินตนาการของกวีเอาไว้ เพียงวรรณคดีเล่มสำคัญ ๆ เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย หรือสามกรุง ดังมติของอาจารย์สถิตย์ เสมานิล กรรมการตัดสินผู้หนึ่งว่า "หนังสือเรื่องนี้ เชิงประพันธ์อยู่ในอันดับดี แต่หาความแหลมคมที่จะ ผูกใจผู้อ่านให้ซาบซึ้งทรมานได้ คำเนินเรื่องยืดยาด เพียงปรารภเรื่องเพื่อเข้าสู่เนื้อหาในหน้า แรก กำเนิดของพระเจ้าตากสิน แต่พระบิดาเชื้อชาติจีนไหลลาก็พรรณาสบายเย็นเยื่อ และยิ่ง เย็นเยื่อโดยลำดับไปจนจบเรื่อง ๔๔ หน้ากระดาษพิมพ์ดีด กับอีกหนึ่งในสามของหน้ากระดาษ ยาวเกินกว่าที่ใคร ๆ จะอ่านเพลินได้ ไม่ต้องประสงค์ของกวีวรรณนา เพราะเสมือนกับอ่าน พระราชพงศาวดารส่วนที่เกี่ยวกับพระเจ้าตากสินมหาราช ผู้แต่งก็ไม่ใส่ใจอารมณ์กวีไม่ประดิษฐ์ จินตนาการ เพื่อความงามของกวีวิจิตร เห็นว่า มุ่งแต่จะเก็บพระราชประวัติของพระมหाराช เป็นสำคัญ"

ข้อที่ค่อนข้างบกพร่องอีกอย่างหนึ่งของหนังสือเรื่องนี้ คือใช้ภาษาไม่ค่อยเหมาะสมที่จะเป็นวรรณกรรมร้อยกรอง ดังพระมติพจน์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศ- ประพันธ์ว่า "ต้องไม่ลืมว่ากวีนิพนธ์เป็นการแสดงออกไม่เป็นเพียงเนื้อเรื่องที่สูงส่ง แต่ต้อง ใช้ภาษาที่สูงส่งด้วย ไม่ควรใช้ภาษาปากผู้แต่งก็พยายามจะ "ร้อยมาลี" มาลัยย่อมเป็นดอกไม้ ที่มีกลิ่นหอมและสวยงาม แต่เพื่อจะให้ง่ายสำหรับประชาชนทั่วไป ผู้แต่งได้ใช้ภาษาสามัญ เช่น แพงเสี้ยจันทู (หน้า ๑๓๔) ควนจี (หน้า ๑๔๒) ตรงเป่ง (หน้า ๑๔๖) ริบหนีทางซี (หน้า ๒๔๐) ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจเจตนาของผู้แต่ง แต่ที่จะใช้ แจวหนี (หน้า ๔๔) นั้น ตาม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานถือว่าเป็นภาษาปาก และหน้า ๔๒ เห็นพม่ามากซึ่ง ขึ้นบน สมอง ข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่า ดอกอุทิศนี้เป็นมาลีที่เหมาะสม"

ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ว่าการแต่งจะไม่ถึงขั้นลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต หรือลิลิตพระลอ ซึ่งต่างยุคต่างสมัยกันก็ตาม แต่ถ้าพิจารณาในเชิงการประพันธ์อยู่ในอันดับดี แต่งถูกต้องตามหลักฉันทลักษณ์และรักษาเนื้อเรื่องตามพงศาวดารโดยตลอด ทำให้เรามีลิลิต พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพิ่มขึ้นอีก เรื่องหนึ่ง

ข้อที่เด่นอีกประการหนึ่งของลิลิตเรื่องนี้ คือบรรยายอ่านเข้าใจง่าย บางตอน เปรียบเทียบได้ลึกซึ้ง เช่น ตอนเสี้ยกรุง ดิหังคานการใช้คำและความเปรียบ

"ดงนี้เมื่อพม่าเข้า	ถึงที่ไทรไทยเศร้า	โตกเพียงไพลน
จับคนริบทรัพย์สิ้น	แทบไม่เหลือสักชิ้น	แย่งเยื่อเอาตาม ใจนา

ยามใดใครปิดป้อง	มันฆ่าฟันจนต้อง	ปล่อยให้มันทำ เล่นแฉ
เป็นกรรมไทยใจกล้า	เหมือนอยู่กลางทะเลบ้า	คลื่นร้ายลมประสาน
เสปียงอาหารยึดถ้วน	บ้านช่องห้องหอล้วน	มอดไหม้ไฟเสีย
ผิวเมียบ่อแม่ต้อง	พลัดพรากจากกันร้อง	ร่ำไห้โหยหา
เหมือนน้ำป่าบ้าคว้าง	ไหลส่วราวขเลกว้าง	กวาดเกลี้ยงเวลาสูญ
ควรถ่าสูนยั้งแท้	เพราะว่าเป็นคนแท้	พ่ายแล้วจงจำ เพื่อนเอย
ผู้ขำนะเรียกร้อง	เอาอย่างใดใดต้อง	พิศตรกัมประนมกร ยอมแฉ
พวกชอกซอนไม้พัน	ต้องเล็ดลอดคอดค้น	บากหน้าหามัน นั้นแฉ
พลันถูกขังหับไว้	ทำสัจย์สาบานไว้	แน่แล้วปล่อยตัว "

ส่วนในด้านลีลาจังหวะยังทำได้ไม่สู้ดีนัก เช่นตอนพรรณนาการรบทุกครั้ง มีการบรรยายแบบปิดยาด ไม่มีจังหวะกระชั้นกระชากที่เกิดให้เกิดเสียงหรืออารมณ์คึกคักกึกกิม บทพิศวาดก็ไม่เด่น นอกจากนั้นไม่มีตอนใดที่ได้สดุดีพระ เกียรติพระ เจ้ากรุงธนบุรีอย่างชัด เจน เพียงแต่เล่าพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระองค์ไว้เท่านั้นเอง .

๘. โคลงสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ ๑

โคลงเรื่องนี้ พระขำนิโหวหารแต่งขึ้นเพื่อสดุดีพระ เกียรติพระพุทธรูปที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คำประพันธ์ที่ใช้เป็นโคลงสี่สุภาพ เนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงการจลาจลในกรุงธนบุรี พวกโจร ได้กำเริบปล้นและทำร้ายราษฎร จนกระทั่งชาวเมืองอกสั่นขวัญหาย ขณะนั้นเจ้าพระยามหา- กษัตริย์ศึกยกทัพไปปราบเขมร พระยาสุรโยภย (ทองอิน) ยกกองทัพมาจากนครราชสีมา รบ กับพระสรรคซึ่งรักษากรุงธนบุรีอยู่ พลเมืองได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก ต่อมาเจ้าพระยา- มหากษัตริย์ศึกยกทัพกลับจาก เขมร ปราบปรามเสียหนามแผ่นดินได้ราบคาบ

หนังสือเรื่องนี้นอกจากทำให้ทราบเหตุการณ์ตอนหนึ่งในพงศาวดารแล้ว ถ้าพิจารณา ในแง่คุณค่าทางวรรณคดี จะเห็นว่าผู้แต่งเขียนขึ้นด้วยอารมณ์กระเทือนใจอย่างรุนแรง การใช้ คำกวี ลีลาของคำประพันธ์กวี ให้รสไพเราะยิ่ง และในด้านการพรรณาก็ทำให้เห็นภาพพจน์ หลายตอนนับเป็นหนังสือร้อยกรองที่แต่งดี เรื่องหนึ่ง

-ภาวะของชาวเมืองตอนเกิดการจลาจล

"ฝูงชนกลัวโจรนั้น	อุเบมา
คือมฤคกลัวยักษ์	คาบคั้น
ละเคหะสู่นาวา	ซ่อนซุ่ม
บ้างสู่อถรรพณ์	เถื่อนเร้นแรมไพร
เคหฐานป่านป่าช้า	เจียบเหงา
อนึ่งแต่พวกพาลเมา	หมูป้อง
จับมาเขียนขับเอา	— — —
ผูกตราล่ามปากต้อง	โทษจ้างเอาเงิน

เจียบเหงาเหี้ยวใหญ่รื้อ	เรือนขุน นางเอย
เมียมิ่งหมคหม่อมคุณ	ขุนข้อง
ร็อนอกราษฎร์ราวฤณฑ์	บังเกิด
แข็งแซ่ซุบซิบพร้อง	พรำพร้องดีฉิน
สมณพราหมณ์พฤติหัง	ราชฎร
ชนบทอกอาหาร	ไข่น้อย
เขตซัดท์เก็คราญรอน	ทุกทั่ว ก็นนา
นองซุ่มซุ่มฟ่ายย้อย	หยาคน้ำตาตรอม
อุปมาคือว่ายท่อง	ทะเลลึก
แลท่อนเห็นทิวพฤกษ์	สั่วล้า
ฤามีหลักแก้วผลึก	จักหยิ่ง ยุคเลย
เห็นแต่ฟ้ากับน้ำ	ศักดิ์นกลางชเล"
- เฉลิมพระเกียรติ	
"ทวยหาญแหนแหหน้า	หลังตาม
สมหมู่ชาญสงคราม	ฮักท้าว
พลหลวงตั้งพลราม	รอนราพนธ์
โจอมรุ่งสยงทุกด้าว	เคชล้าลือขจร "

๔. กาพย์เห่เรือ ของ น.ม.ส.

กาพย์เห่เรือสำนวนนี้ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ ขุดเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เนื่องในพระราชพิธีทรงเปิดสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๕

ลักษณะของคำประพันธ์ ขึ้นต้นด้วยโคลงสี่สุภาพ ๑ บท และกาพย์ยานี ๕๖ บท ตอนจบแต่งอาศิรวาทด้วยโคลงสี่สุภาพอีก ๑ บท

เนื้อหาของเรื่องกล่าวชมความงามของเรือสุพรรณหงส์ และชมกรุงเทพมหานคร ต่อมาจึงกล่าวสดุดีพระราชาธิบดีของพระเจ้าตากสินและรัชกาลที่ ๑ ที่ทรงกอบกู้ชาติให้พ้นภัย และได้ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง แล้วกล่าวชมกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค พร้อมทั้งแทรกบทพิศาวทลงเป็นตอน ๆ ตอนจบได้กล่าวอาศิรวาทราชวงศ์จักรี

ข้อคิดเห็น วรรณกรรมเรื่องนี้แม้ว่าแต่งขึ้นในรัชกาลที่ ๗ แต่ก็มีได้มุ่งเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ ๗ ดังคำอธิบายของผู้ทรงนิพนธ์ในหนังสือสามกรุงตอนหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าได้แต่งบทเห่เรือจริง ถวายพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจริง แต่หาได้ถวายในงานบรมราชาภิเษกไม่ ใจความในบทเห่แสดงว่ายอพระเกียรติพระพุทธยอดฟ้าฯ ครั้น นอกจากนั้นก็กล่าวเป็นกลาง ๆ มีถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดินอยู่ข้างท้ายแต่ของงาม ผู้อ่านที่ไม่สังเกตจะเห็นว่า การแต่งสรรเสริญพระคุณพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๑ มากถึงเพียงนั้นหาใช่แต่งสำหรับงานบรมราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๗ ไม่"

เมื่อพูดถึงคุณค่าของเรื่อง นับว่าเป็นหนังสือที่แต่งได้เป็นเอกเรื่องหนึ่ง เพราะท่าน น.ม.ส. ประณีตในการเลือกใช้คำมาก ส่วนนวนโวหารที่ใช้คมคาย มีหลายตอนที่น่าสนใจ เกิดอารมณ์และจินตนาการ

-ตอนที่อ่านแล้วก่อให้เกิดอารมณ์กระเทือนใจ

พระมาข้าศึกหลวง	ยกทัพจ้วงมาคืนเครง
หญิงใจยำเียง	พอเพลิงพล้ำเข้าขยำเลย
เหลือผดุงเจียวอชญา	เหลือจกกล้าชูหน้าเงย
ถูกค้นเหมือนเขมเคย	ศิวเป็นทาสชาติเป็นไทย
วัดร้างเจดีย์ตัวน	วิหารท้วนโบสถ์หายไป
โพธิ์หักปีกหอไตร	ไตรปฏิภกตกลงดิน
บ้านแตกสาแหรกชาติ	นภนวินาศปราศพรักสิ้น
หมดท่าทางหากิน	เที่ยวชุกซ่อนชอกซ่อนเขา
-----	-----
หากเกิดผู้บุญหลาก	บุญท่านมาก เจ้าตากสิน
เกียรติแก้วนกแผ่นดิน	ตีพระมาล่าแหลกไป"

-ประณีตในการใช้คำที่มีรูปสูงส่ง ให้ความหมายเด่นชัด เกิดภาพพจน์

ก. "วังเวียงเพียงนิรมิต	แสนโสมกิดิศเพียงปอง
ระเมียรมนเทียรทอง	เชิดข้อฟ้าใบระกากาญจน์"
ข. "กรุงเทพเทพรังสฤษฎ์	เจ็ดแจ่มจิตรวิศวรรม
เพริศแพ้วแก้วแก้วคำ	คำแก้วมุกด์สุขนัยนา
ปราสาทราชมนเทียร	คือวิเชียรเชิดชูดา
ลอยลิ้าค้ำภา	สภาม่องส่องรับกัน
ปรากฏการตระการหล้า	ท่วงที่ท่วงทัวโรมรัน
หอยุทธ์เยี่ยยุทธยัน	บรรยงเยี่ยมเยี่ยมอำพร"

๑๐. คำฉันท์ย่อเกียรติชวานครราชสีมา

คำฉันท์ย่อเกียรติชวานครราชสีมา พระยาอุปกิตศิลปสารแต่งขึ้นสดุดีความกล้าหาญของวีรบุรุษและวีรสตรีหลายคน เนื้อหาตอนต้นได้กล่าวสดุดีพระศรีสุริโยทัย ท้าวเทพสตรี และท้าวศรีสุนทร แล้วได้บรรยายความกล้าหาญของชวานครราชสีมาทั้งบุรุษและสตรี เช่นคุณหญิงโม พระยาปลัดและพระยายกกระบัตร เป็นต้น

ลักษณะดีเด่นของหนังสือเรื่องนี้ คือสามารถนำเอาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์บางตอนมาปรุงแต่งเป็นกริณีพนธ์ที่มีรสชาติ ผู้แต่งสามารถใช้ฉันทลักษณ์ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่แต่งยากที่สุด นำมาแต่งได้อย่างไพเราะน่าอ่าน สามารถเล่นอักษร เล่นคำเล่นความได้เหมาะเจาะ และใช้คำประพันธ์แต่งได้อย่างเหมาะกับเนื้อหาอย่างที่เราเรียกกันว่าเหมาะกับจังหวะฉลวดุติยังอีกด้วย วิธีสดุดียกย่องวีรชนก็กระทำได้อย่างไม่เชินชืด

- เล่นอักษร และ เล่นคำ

ก.	" <u>สกล</u> บทอุทาหรณ์ <u>สกล</u> นิกรนาสี <u>สกล</u> <u>สกล</u> "	โชคคุณากร ประเสริญศรี ผู้บวรดี _ ระเพียงชาย
----	--	--

ข.	" <u>อ้า</u> เพศก็เพศนุของนงค์ <u>ควาร</u> แต่คุมดุงสิริสะอวาง <u>ยาม</u> เชื้อก็ เชื้อศรีระอวย <u>ไอ้</u> ควารจะ เอื่อนพจนไซ <u>อ้า</u> หัดถักก็หัดถักสุขุมชวน <u>ควาร</u> แต่จะถือสุรภิบาล _ <u>ยาม</u> ทุกขก็ถือวิวิธอา <u>ไอ้</u> ควารจะ เอื่อนพจนชม	อรองค์ก็บอบบาง ทุกลักษณะประโลมใจ พลช่วยผจญภัย คุณเลื่อมโทพาร มณะทวนฤศิตาล ขประมุขมโนรม วุธฝาระทมตรม คุณช้วนินกาล"
----	---	--

- การเลือกใช้คำ ตอนสรรเสริญก็ใช้คำที่ให้จังหวะเนิบนาบดังข้อ ข. และตอน
รบทัพจับศึกก็ใช้คำที่ให้จังหวะอีกเหิมเร่าใจ เช่น

"ถลันจ้วงทะเลดวงจำ บุรุษรุกองนงค์น	บุรุษนำองค်ทนน ประจัญร่วมประจัญบาน"
---------------------------------------	--

๑๑. กลอนสุภาพคำเรียงสุคติสตรีไทยนิกรบ

กลอนเรื่องนี้สุคติหญิงไทยโดยรวม ๆ ตอนกลาง ๆ เรื่องเฉลิมพระเกียรติพระ-
มหากษัตริย์ที่ปราบข้าศึกให้แตกพ่ายไป ส่วนนวนโวหารของเรื่องนี้นับว่าคมคาย อ่านเข้าใจง่าย
ใจความรัดกุมดีมาก เช่น

"เกิด เป็นไทยชายหญิงไม่พึ่งฉลาด กตัญญูสัจตายถวายชีวา ยามสบายปล่อยชายเป็นนายทหาร พวกผู้หญิงไซ้จะทิ้งนี้ยังจับจน เปลือก็ไกวคาบก็แกว่งแข็งหรือไม้ ไหนโถดากไหนตราครุฑไหนท่าศรั แรงเหมือนมอดคอดเหมือนกากลำเหมือนหญิง เมืองถวางปางจะจจรอดเพราะใคร เครื่องกลไกเพราะโอผลึกให้รัง เลี้ยงให้อ้วนชวนให้กล้าทำให้อาย กรุงศรีอยุธยาใครอย่าหยาม มีตราจำครามินขึ้น ๆ ลง	แสนสมัครรักชาติศาสนา ต่อเจ้าฟ้าเจ้าดินสิ้นทุกคน ครั้นเกิดการศึกเสียเมื่อชิตสน ต่างออกชวนชวาวช่วยม้วยไม่กลัว ไม้อวดหญิงหญิงไทยมิใช่ชั่ว ไซ้รู้จักแต่จะยั่วผิวเมื่อไร นี่จะจริงเหมือนว่าหรือหาไม่ เพราะหญิงไทยโล่งขำมาแท้ เหมือนผู้หญิงยวนดาชายตกายแต่ ไซ้อ่อนอ่อนอุบายเช่นชายง มีวันทรมายามดีมีวันส่ง แต่ไทยคงเป็นไทยมิใช่ร่วม "
---	--